

# Opbouwwerk Brussel 72



## Nieuws uit RisoBrussel

Verantw. uitg.: Rohnny Buyens, Antwerpsesteenweg 295, 1000 Brussel  
Driemaandelijks informatieblad – Juni 2001, Jaargang 17

# Editoriaal

De investeringsprogramma's in een aantal Brusselse achtergestelde wijken beginnen zichtbaar vruchten af te werpen. Knooppunten van herstel werken katalyserend op het omringende stadsweefsel, zorgen in brede kring voor toenemend optimisme en vormen het uitgangsbord van het multiculturele, bruisende Brussel. In deze we-zijn-op-de-goede-weg stemming riskeren kritische geluiden al vlug verbannen te worden naar het hoekje der azijnpissers en nestbevouwers. Toch moeten we de moed blijven opbrengen wijkontwikkelingsprogramma's op hun sociale merites te beoordelen. We moeten ons dus blijven afvragen of deze programma's de toets van de sociale rechtvaardigheid kunnen doorstaan. Welnu, wij blijven de mening toegedaan dat er nog steeds te weinig sociale correcties worden ingebouwd opdat wijkontwikkeling ook voor de zwakkere groepen voordelen zou opleveren. Neem nu de huisvesting. Immers, als wijkontwikkelingsprogramma's ergens zichtbaar scoren, dan wel op dat vlak. Onlangs trok de Brusselse Bond voor het Recht op Wonen aan de alarmbel. De koopwaarde van de gemiddelde gezinswoning steeg in de minder gunstige wijken met 19 %, ja zelfs met 25 % op 2 jaar tijd voor appartementen met 3 slaapkamers. Uit gegevens van een eigen project in de sociale blokken van de Houthulstbosstraat weten we dat allochtone gezinnen soms tot 3 maal meer huur moeten betalen voor een gerenoveerd appartement. Dat het huidige wijkontwikkelingsbeleid sociale verdringing eerder doet toe- dan afnemen staat vast. Zoals in een artikel in dit tijdschrift wordt aangetoond, heeft het gentrificatieproces in sommige wijken van de binnenstad zijn eindstadium bereikt. Zo vindt de verpauperde kamerbewoner in en rond de Bijstandswijk nog nauwelijks een betaalbaar aanbod aan gemeubelde kamers. In andere wijken gaat het een zelfde kant op. De met afbraak bedreigde sociale hoogbouw-site op de Papenvest is symptomatisch voor deze gang van zaken. Dat vervangende huisvesting elders zou worden gegarandeerd betekent zoveel als deze sociale huurders het recht op een woning in de binnenstad ontzeggen. Wijkontwikkeling zou een wapen zijn in de strijd tegen armoede. In wijkontwikkeling wordt er inderdaad strijd geleverd, maar dan eerder een strijd om de ruimte, een strijd met winnaars en verliezers, in het laatste geval uiteraard de zwakste groepen.

Wijkontwikkeling baart uitsluiting, versterkt de dualisering, wat paradoxaal is aangezien wijkontwikkeling toch eerder wordt beschouwd als een medicijn om uitsluiting te bestrijden. Echter, ook in het discours rond wijkontwikkeling is het uitsluitingsdenken nooit veraf. In dat discours wordt de versplintering, de diversiteit en de vele belangenschakeringen van de achtergestelde wijk weliswaar als uitgangspunt genomen, maar minder om deze diversiteit en deze belangen te articuleren, tegen mekaar af te wegen en hen in perspectief van sociale rechtvaardigheid te geven wat hen toekomt, dan om er het streven naar een hernieuwde, grote consensus mee te motiveren. Dit consensusdenken valt te traceren in doelstellingen als het versterken van sociale cohesie, het vermeerderen van sociaal kapitaal (het veralgemeend vertrouwen!) en het bevorderen van ... veiligheid. Veiligheid lijkt in deze door risico's getekende samenleving het bindmiddel par excellence te worden,

het goed waar iedereen naar verlangt. Politici voelen dat instinctmatig aan en dus gaat het veiligheidsdenken primeren. Zo G. Verhofstadt in zijn regeringsverklaring: „een stadsvernieuwingsbeleid is essentieel in de strijd tegen de onveiligheid”. Zo C. Picqué (regeringscommissaris voor het grote stedenbeleid) in zijn beleidsnota: „de veiligheid in de grote steden vormt de inzet van elk grote stedenbeleid”. Het Initiatiefwijken-programma kwam er pas na de rellen in Kuregem. Of hoe niet het welzijn tout court maar wel veiligheidsoverwegingen de eigenlijke motor vormden van dat programma. Wie in wijken met een melting pot aan culturen pleit voor sociale cohesie moet er op bedacht zijn dat één zienswijze over het juiste samenleven, dat waarden en normen van één dominante cultuur zich kunnen doorzetten ten koste van de mogelijkheden die in andere culturen en in het samengaan van diverse culturen besloten liggen. Iets gelijkaardigs overkomt het veiligheidsdenken. In een recente confrontatie tussen Kuregemse jongeren en het nieuwe schepencollege verwoordde iemand het zo: „wij jongeren mogen niet in het park liggen of rondhangen, maar het hondje van de burger kan er wel zijn drollen deponeren”. Ook het veiligheidsdenken is een eenheidsdenken waarin één specifiek belang zich dreigt te poneren ten koste van andere, met een verderschrijdende dualisering voor gevolg.

Alvast één praktische rol ligt in dit verband weggelegd voor een opbouwwerkorganisatie die een (bescheiden) bijdrage wil leveren aan sociaal rechtvaardige vormen van wijkontwikkeling. Deze rol situeert zich op het niveau van de formele inspraakprocedures. Voor zover dominante groepen minder mondige groepen dreigen weg te drummen of af te schilderen als oorzaak van problemen (cfr. de „democratie van de grote bekken” verder in dit tijdschrift), moet het opbouwwerk deze bedreigde belangen ondersteunen en middelen aanreiken om tegenwicht te vormen in het debat. (ast)

## Bij een voorzitterswissel

Na het eerste voorzitterschap van Agnes Goris werd Daniël Alliet vlug bereid gevonden om even haar taak over te nemen. Het werd uiteindelijk een mandaat van 12 jaar.

Daniël ontmoette ik in zijn woonkamer midden de Begijnhofwijk. Hij was uitermate geïnteresseerd in onze manier van werken. Eerst was hij lid van de stuurgroep die het dienstencentrum „Het Anker” voorbereidde. Later werd hij lid van de Raad van Beheer van RisoBrussel en vlug daarna voorzitter.

Hij maakte het wel en wee van RisoBrussel in de jaren negentig mee en begeleidde steeds op fijne en attente wijze de talloze bestuursvergaderingen. In 1991 was hij pleitbezorger voor de audit van het instituut. Vriend en tegenstander wist hij te overtuigen van het nut van onze werksoort.

Voor mij als coördinator was hij meer dan een voorzitter. Hij is een betere vriend geworden, een professioneel klankbord die steeds besluitvormend en stimulerend mee oplossingen en antwoorden hielp zoeken. Toen Daniël volgens planning aangaf een stapje terug te willen zetten was hij bekommert om een goede opvolger. Hij bleef bereid voor korte tijd de overgang te verzekeren.

Bedankt Daniël voor het vele werk en voor je blijvend engagement in ons instituut.

In Rohnny Buyens is een geschikte nieuwe voorzitter gevonden.

Welkom Rohnny en wij duimen voor een prettige samenwerking.

Johan Martens.

# Clio in de Kassei

## een opbouwend experiment met buurtgeschiedenis

### Inleiding

Dat er een breuk bestaat tussen het georganiseerde socio-culturele en politieke veld enerzijds en de informele volks- en straatculturen kunnen wij vanuit de Noordwijk alleen maar beamen. Sinds enkele jaren is RisoBrussel er in de Noordwijk echter in geslaagd om de volks- en straatculturen te integreren in haar bewonerswerking. „Synergie” tussen ambtenaren en bedienden die de Noordwijk doorkruisen enerzijds en de bewoners anderzijds werd door de bewoners vertaald in „Ratten en muizen” ... en mondde uit in een parcours. Met de tentoonstelling „van Kassei tot Noordwijk” stapten de bewoners de kantoorwijk binnen langs de Antwerpsesteenweg. Hieruit groeide een groep die verder wilde, die de grote en de kleine historie van de Kassei, de foto's en verhalen, wilde bundelen. Deze groep wijkbewoners wil dit stukje stads-geschiedenis vorm geven in een boek, een nieuwe tentoonstelling en andere expressievormen.

De Brusselse Noordwijk is een schoolvoorbeeld van *culturele diversiteit*: het is een plaats waar al gedurende verschillende decennia/generaties migranten aankomen, doorstromen en soms blijven. Elk van de nieuwkomers heeft een eigen verhaal en een eigen geschiedenis. Sommige van die geschiedenissen zijn nauw verweven met de geschiedenis van de buurt, zoals blijkt uit vertellessen die worden georganiseerd (cfr. „stamineeproef”). Er leeft ook een grote interesse bij degenen die langer blijven naar hoe het vroeger was. Verder is er in deze wijk die nog ongeveer 12.000 inwoners telt ook een groep families die al decennia in de buurt wonen en die zich de oude wijkherinneren en andere vormen van het oude volksleven levendig herinneren. De recente geschiedenis van de Noordwijk maakt, naast het interculturele en de aandacht voor de volkscultuur in de wijk, ook een heel bijzondere combinatie en confrontatie mogelijk tussen kantoorculturen – pendelaarculturen enerzijds en diverse vormen van wooncultuur anderzijds.

Dit kwam al aan bod in het „Ratten en Muizen”-project dat in 1999 door de buurt op het getouw werd gezet <sup>(1)</sup>.

Dit project zal binnen afzienbare tijd een vervolg krijgen in een tweeluik: een praktijkgericht buurt-project met een sterke historische component (De grote en kleine historie van de Kassei) en een theoretisch en methodologisch onderbouwd project vanuit de opdrachten en streefdoelen van een wetenschappelijke instelling (Clio in de Kassei).



Simulatie van geplande hoogbouw langs de Koning Albert II-laan in de Noordwijk. Bron CDP

In voorliggend artikel gaan we wat dieper in op de inhoudelijke contouren en het exemplarisch belang van deze onderneming. Immers, de onrechtvaardigheid die de wijk van de Kassei werd aangedaan door de megalomane kantoorbouwers blijft „boekdelen spreken”. Bij de overgebleven en vroegere wijkbewoners leeft de liefde en de betrokkenheid voor de Kassei verder. Uit het „parcours van ratten en muizen” en de tentoonstelling „Van Kassei tot Noordwijk” resulteerde een groep mensen die vorm en ruchtbaarheid willen geven aan de historie van de Kassei. Hun betrokkenheid kan echter niet afgedaan worden als nostalgie. Hun verhalen gaan

veel verder dan het ophalen van oude anekdotes. Uit de maandelijkse „stamineeproef” komen enkele heel actuele onderzoeks vragen aan de oppervlakte:

1. De parallel tussen de komst van de migranten in de jaren '60 en de afbraak van de wijk . . . Het verhaal van de migranten vertoont opvallende gelijkenissen met het verhaal van de „oude Belgen”.
2. Waarom zijn de Italianen in de jaren '30 vlot geïntegreerd in de Noordwijk? Werden zij zelfs vooraanstaanden in de Noordwijk (de Gaggini's, Calistri's, ...) en dit in tegenstelling tot het onthaal dat de Italianen na de tweede wereldoorlog te beurt viel in de mijnen?
3. De relatie tussen de informele volks- en straatculturen enerzijds en het buurtwerk, opbouwwerk anderzijds lijkt er één van naast elkaar levende culturen . . . In hoeverre klopt het beeld van de Noordwijk – zoals het uit de vroegere boeken over de Noordwijk verschijnt als leeggelopen wijk in de jaren '60 – met de realiteit?



Basketbal spel op het toenmalige Sint-Rochusvoordeplein. Bron: SdB Archief

Niet alleen de reconstructie van de Kassei in verhalen en foto's heeft een belangrijke signaalfunctie naar de Brusselse en Belgische stadsdynamiek. Ook het feit dat dit project van bij de oorsprong door bewoners wordt gedragen lijkt ons een uniek gegeven. Het wordt hun grote en kleine historie.

Dergelijke (nog uit de interacties te distilleren) vragen zullen ook door de wetenschappelijke werkgroep van het VCV worden voorgelegd.

Daarbij wordt relevante sociaal-wetenschappelijke literatuur (over „chain migration”, over integratieprocessen, over volks- en straatcultuur) en concepten zoals toeëigening, gezocht, die discussie en duiding mogelijk maken. Hierdoor kan een unieke dialoog tot stand komen met sociale wetenschappers.

## Twee instromen en een meervoudig resultaat

De doelstelling is een bijdrage te leveren tot het historisch bewustzijn van de bewoners van een wijk en een representatie van een bewogen sociale geschiedenis van een belangrijk deel van de stad Brussel te brengen, die ook voor buitenstaanders, andere buurten in (Vlaamse en andere) steden én vakhistorici interessant is. Hiermee wordt aangesloten bij en vorm gegeven aan een actuele tendens in het opbouwwerk én in historisch onderzoek waardoor dit project als een pilootproject kan worden beschouwd.

Zowel in het buitenland als in België werd de voorbije jaren steeds meer aandacht besteed aan het belang van geschiedenis en roerend cultureel erfgoed voor het buurtleven in grote steden (2). Het (laten) vertellen, registreren en verwerken van de verhalen van buurtbewoners wordt zowel in de wetenschappelijke literatuur als in de praktijk zeer belangrijk geacht. Buuronderzoek in het algemeen staat volop in de aandacht omdat hoge verwachtingen gesteld worden in de effecten ervan voor samenlevingsopbouw en voor het stimuleren van de kwaliteit van het leven (3). Onderzoekers als Paul Blondeel (KU-Leuven) boekten zowel te Brussel als te Gent opmerkelijke resultaten met onderzoek op basis van de (historische) verhalen van buurtbewoners, met aandacht voor de veranderingen in de materiële leefwereld, in het bijzonder de architectuur. In diverse steden worden anno 2000 projecten rond wijk- en buurtgeschiedenissen uitgewerkt of opgestart. Het project van de reconstructie van de geschiedenis van de (deels verdwenen buurt van de) Gentse Kuiperskaai in samenwerking met het Nieuwpoorttheater was een succes. Eind 2000 is te Gent een nieuw, met SIF-gelden ondersteund project rond buurtgeschiedenissen

gestart waaraan onder meer het Nieuwpoorttheater en het Huis van Alijn (vroegere Volkskundemuseum te Gent) meewerken. Dit project wordt mede ondersteund door de Koning Boudewijnstichting. In verschillende projecten en publicaties vestigde de laatst genoemde instelling de laatste maanden uitdrukkelijk de aandacht op het enorme potentieel van buurtgeschiedenissen, verhalen en historische reconstructies voor de samenlevingsopbouw, in het bijzonder in de grote steden. Hiermee wordt deels ingespeeld op nieuwe accenten die in de wetenschappelijke literatuur en in de beleidsplannen van diverse overheden worden gelegd.

Een van de belangrijkste uitdagingen, met name voor historici en andere sociale wetenschappers, is de verhalen van de buurtbewoners centraal te stellen en te houden. Er is een grote vraag naar voorbeeldprojecten, richtlijnen en suggesties hoe dit kan worden gerealiseerd. Het gaat immers om veel meer dan alleen om het reconstrueren van al dan niet deels verdwenen buurtgemeenschappen en het met moderne middelen (website, klikbare stadsplattegronden met daaraan foto's en verhalen verbonden, een boek, een video, een foto-cdrom ...) presenteren van een beeld van die geschiedenissen. Cruciaal is wat de lokale bewoners en andere mensen met die historische (re)constructie kunnen doen, hoe zij hun eigen levensverhaal daarin kunnen passen en herkennen en hoe het onderhandelingsproces over "onze"/ "hun" geschiedenis het proces van samenlevingsopbouw kan bevorderen.

Wat het huidige projectvoorstel bijzonder maakt en strategisch belangrijk is dat verschillende componenten aanwezig zijn en het mogelijk maken om met een hoge graad van zekerheid een voorbeeldfunctie te vervullen.

## Opbouwwerk, netwerken en historische belangstelling in de Noordwijk

Aan de ene kant zijn er het opbouwwerk en de buurtwerking, waar sedert enkele jaren een grote behoefte leeft aan historisch onderzoek om de eigen leefwereld beter te doorgronden.

Deze belangstelling is deels te verklaren uit de belangrijke transformaties die de buurt onderging in de tweede helft van de 20ste eeuw. Vragende – en



De expositie „van Kassei tot Noordwijk” met foto's uit het archief van Sylvain de Brabander.

antwoordende – partij is de Noordwijk, ondersteund door het opbouwwerk (vzw RisoBrussel). Enkele jaren geleden werd gekozen om, naast het „klassieke” opbouwwerk van bewonerscomités uit te pakken met een project waarbij de bewoners de recente geschiedenis van hun wijk onder de loep nemen en in de kijker zetten: „wij” hebben iets te vertellen, „wij” hebben iets te bieden. Het geweer werd als het ware van schouder veranderd, er werd niet revindicatief gewerkt door deze groep bewoners. Het „parcours van ratten en muizen” was een project waarbij bewoners een uitwisseling, communicatie organiseerden met de bedienden en ambtenaren van de kantoorgebouwen in de Noordwijk. Het „Ratten en muizen”-parcours staat voor synergie. Dit parcours werd in maart 1999 besloten met de tentoonstelling „van Kassei tot Noordwijk”, een tentoonstelling die volledig door wijkbewoners werd gerealiseerd en die 4.000 bezoekers over de vloer kreeg. Tijdens deze tentoonstelling draaide een „staminee” op volle toeren. Het werd de ontmoetingsplaats bij uitstek van huidige en vroegere wijkbewoners, ambtenaren, bedienden... . De tentoonstelling had als voornaamste resultaat een nieuwe dynamiek rond de geschiedenis en de verhalen van de Noordwijk: een veertigtal nieuwe

contacten met telkens specifieke en waardevolle verhalen en foto's en een groep die „verder” zou gaan ... een nieuwe tentoonstelling, een boek .... Er werd gestart met het „stamineeproet”-initiatief, maandelijkse vertelnamiddagen waaruit een stilaan indrukwekkend arsenaal aan getuigenissen voortspruit. Verder is er de enorme collectie van voorwerpen en meer dan 2000 foto's over de veranderingen in de wijk van Sylvain de Brabander. Deze prachtige te ordenen en sterk uit te breiden collectie smeekt om bewerking, om een publicatie en een synthese.



Op de Antwerpse steenweg werd tram 46 vervangen door bus 47. Bron: SdB Archief

De bewogen geschiedenis van de Noordwijk in de twintigste eeuw is op zich al bijzonder interessant. Door de initiatieven van de voorbije jaren en het tentoonstellingsproject is er een substantiële vertrekbasis. Vele bronnen werden al samengebracht. Er is een indrukwekkend foto-archief beschikbaar. Er bestaan al kanalen om informatie te verzamelen, zoals de „stamineeproet”. Het is de bedoeling om heel het proces in een stroomversnelling te brengen.

Vzw RisoBrussel staat in voor de methodische begeleiding, in zoverre het gaat om groepswerk, opbouwwerk, .... De buurtsbewoners staan centraal. Het project wordt gerealiseerd in de vorm van een dialoog. Systematisch zullen de verschillende huidige en vroegere bewoners uitgenodigd worden om aan deze collectieve

gespreksmomenten deel te nemen. Behalve deze collectieve momenten zullen ook individuele interviews afgenumen worden. Dit alles zal vastgelegd worden op geluidsband en op video, zodat wij alle kanten uit kunnen, naar resultaat en type expressie toe.

## Het Vlaams Centrum voor Volkscultuur

Voor de wetenschappelijke begeleiding i.v.m. resultaten en antwoorden op een aantal centrale vragen staat het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (Vcv) in. Als wetenschappelijke instelling is het Vcv het steunpunt voor lokaal en regionaal historisch onderzoek naar volkscultuur. In 1999 werd het Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw (Vcv) opgericht door de Vlaamse overheid in het kader van een decreet dat beoogt onderzoek over lokale geschiedenis, volkscultuur, familiekunde en industriële archeologie in Vlaanderen en Brussel te stimuleren en te ondersteunen (4). De (decretaal bepaalde) doelstellingen van het nieuwe centrum zijn onder andere het begeleiden, stimuleren en coördineren van wetenschappelijk onderzoek, het verzorgen van publicaties, het leggen van contacten met binnen- en buitenlandse universiteiten en wetenschappelijke instellingen en het organiseren van een documentatiedienst.

Sedert 1 september 1999 zijn vier personeelsleden in dienst van het centrum waarvan de werking integraal door de Vlaamse Gemeenschap (Afdeling Volksontwikkeling en Bibliotheekwerk, Wvc) wordt gesubsidieerd. De kantoren en bibliotheek van het centrum werden gevestigd in de Gallaitstraat 76/2, 1030 Brussel, tel.: (02) 243 17 30, fax: (02) 243 17 39, e-mail: [info@vcv.be](mailto:info@vcv.be), website: [www.vcv.be](http://www.vcv.be)

Het feit dat het expertisecentrum gevestigd werd in een aangrenzende Brusselse wijk, op enkele honderden meters van de Noordwijk, is uiteraard een belangrijke factor die nauwe betrokkenheid en contacten tussen de verschillende partners in dit project garandeert.

Verschillende personeelsleden zijn universitair geschoold en gespecialiseerd in thema's en disciplines die relevant zijn voor het uitwerken van het project. M. Jacobs (directeur-coördinator van het Vcv)

is doctor in de geschiedenis (VUB). Een van zijn specialisatiedomeinen is onderzoek over buurtgeschiedenis. In 1991 produceerde hij een historische studie over de wijk het Hopland te Antwerpen<sup>(5)</sup>. Verder nam hij in 1992-1994 als onderzoeker deel aan het onderzoeksproject „armoede, stadsbuurten en netwerkanalyse” van de Onderzoeksgroep Armoede, Sociale Uitsluiting en Minderheden van de Universiteit Antwerpen. Daarbij speelde het verwerken van levensverhalen van generatie-armen aan de hand van modellen van netwerkanalyse een centrale rol<sup>(6)</sup>. Onderzoek binnen de Vrije Universiteit Brussel over buurtgeschiedenis resulteerde in verschillende artikelen<sup>(7)</sup>. Verder specialiseerde M. Jacobs zich in sociaal-wetenschappelijke methoden voor netwerkanalyse en lokale geschiedenis.

## Buurtgeschiedenis als prioritair onderzoeksthema

In het licht van de recente evoluties in het onderzoek over stadsbuurten, stedelijke cultuur en opbouwwerk, met het oog op de in diverse gemeenten opbloeende initiatieven met betrekking tot (roerend) cultureel erfgoed en lokale geschiedenis en om de eigen doelstellingen te realiseren, wordt er in het VCV geopteerd voor het besteden van bijzondere aandacht aan oral history-projecten en, naast onderzoek over dorpen en kleine gemeenten, aan de geschiedenis van stadsbuurten. Het VCV wenst ervaring op te bouwen bij het begeleiden van oral history-projecten en buurtgeschiedenisprojecten. Dit sluit aan bij inspanningen die momenteel ook door andere instellingen worden geleverd, zoals de Koning Boudewijnstichting. Bij het opbouwen van een bibliotheek en documentatiecentrum van het VCV wordt bijzondere aandacht besteed aan projecten rond lokale geschiedenis. In functie daarvan wordt internationale en interdisciplinaire (methodologische en interdisciplinaire) literatuur aangekocht. Het Vlaams Centrum voor Volkscultuur wenst methodologische richtlijnen uit te werken en zich te profileren als een centrum voor expertise. Het Noordwijkproject geldt dan ook als één van de pilootprojecten.

Een tweede, daarmee verband houdende optie is het doornemen van de internationale literatuur over



Pendelaars, toen via het treinstation van de Groendreef, nu via het Noordstation. Bron: SdB Archief

orale geschiedenis, microgeschiedenis, sociale geschiedenis en kwalitatief sociaal-wetenschappelijk onderzoek met verhalen en fotografie, mede om dit alles te vertalen naar methodologische richtlijnen en belangrijke probleemstellingen die bruikbaar en relevant zijn voor onderzoek in Vlaanderen of Brussel. Dit zal resulteren in overzichtsartikelen en in de organisatie van studiedagen. Er wordt een overleggroep opgericht die het lopend onderzoek, zowel binnen als buiten universiteiten, volgt en stimuleert. Hierbij kan in het bijzonder worden samengewerkt met twee zusterinstellingen van het VCV in Nederland waarmee structurele samenwerkingsverbanden worden gecultiveerd. In het Meertens Instituut te Amsterdam loopt het groot opgezette TCULT-project (1998-2002) dat beoogt inzicht te verschaffen in culturele en linguistische repertoires van verschillende groepen in een multiculturele omgeving, in casu in de Utrechtse wijken Lombok en Transvaal. Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur (Ncv) heeft al bijna tien jaar ervaring met het begeleiden van lokale projecten rond mondelinge geschiedenis, wat onder andere geresulteerd heeft in de publicatie van richtlijnen en handboeken. De resultaten van deze (lopende) projecten kunnen naar de Belgische situatie worden vertaald.

Ten derde zal getracht worden de realisatie van een boek door de bewonersgroep te verzekeren, met respect voor de voorwaarde dat het een voor de buurtbewoners zelf herkenbaar en begrijpelijk verhaal wordt. Het boek zelf zal door middel van

een „nieuwe” tentoonstelling naar buiten gebracht worden. Daarbij wordt extra aandacht besteed aan „nieuwe” artistieke expressievormen, die uitdrukking geven aan en aansluiten bij de bewoners-dynamiek. De mogelijkheden van ICT (één van de specialisatiegebieden van het Vcv) zullen daarbij worden aangewend. Ook op dit vlak zal met andere partners in binnen- en buitenland worden samengewerkt (onder andere in verband met software).

Ten vierde zal getracht worden de onderzoeksresultaten wetenschappelijk te valoriseren door er historische artikelen uit te puren, de resultaten op internationale colloquia in de belangstelling te

brengen... . Hierbij zal vooral worden ingegaan op de impact van belangrijke technologische projecten (vervoersinfrastructuur en overheidsarchitectuur) op een lokale stedelijke gemeenschap.

Tenslotte wordt de impact van sociaal-wetenschappelijk onderzoek op buurtleven en op bewoners-dynamiek geëvalueerd. Er worden contacten gelegd met soortgelijke projecten in Brussel en andere steden (bijvoorbeeld Gent en Antwerpen). De geschiedenis van al die wijken in verschillende steden is uiteraard divers maar er kan van elkaar geleerd worden. Het leggen van contacten met wetenschappelijke partners van het Vcv in binnen- en buitenland wordt ook voorzien. Op deze wijze worden via het Vcv en de wetenschappelijke werkgroep talrijke partners rechtstreeks en onrechtstreeks bij het project betrokken.

## Experimentele waarde

De experimentele waarde van het project staat buiten kijf. Het feit dat van bij de aanvang bepaald wordt dat de buurbewoners het historisch verhaal maken stelt uitdagingen voor het wetenschappelijk luik. Historische musea of makers van tentoonstellingen bvb. presenteren graag één verhaal, maar de laatste jaren komt dit paradigma sterk onder druk te staan. De meest recente stromingen in het historisch onderzoek (in de jaren '90) leggen er de nadruk op dat niet noodzakelijk één historisch verhaal mogelijk is, dat verschillende stemmen moeten kunnen weerlinken, ... . Hoe dat best (niet) kan gebeuren, zal dit experimentele project leren.

Vooreerst zal het gezamenlijk werken aan een buurtgeschiedenis belangrijke effecten sorteren in de Noordwijk zelf. Door samen te werken aan een gemeenschappelijk project dat in dialoog met verschillende partners tot stand komt, verhoogt de hoeveelheid sociaal kapitaal in de buurt. Tegelijkertijd wordt een sociale identiteit van de buurt gecultiveerd. Met name in een woonwijk die door de aanwezigheid van vele kantoren al zwaar op de proef werd gesteld is dit cruciaal. Het realiseren van een boek, een cd-rom en tentoonstelling maakt het mogelijk collectief naar buiten te komen en zich te tonen aan de buitenwereld.



Deze foto van de oude St.-Rochuskerk vormde het middelpunt van de tentoonstelling.

Vervolgens moet benadrukt worden dat dit project een belangrijke voorbeeldfunctie kan vervullen, zowel naar buurtprojecten in als buiten Brussel. Er wordt expliciet geopteerd voor een valorisatie van de inspanningen naar de buitenwereld toe.

De bewonersgroep rond de „Nord-Gazet” en de verschillende projectbegeleiders zullen niet alleen mee model staan voor mogelijke inkleuringen van zo'n project maar ook feedback kunnen geven over de haalbaarheid en wenselijkheid van bepaalde procedures. Op deze manier krijgen de groepsprocessen die in de Noordwijk op gang getrokken worden een grote wetenschappelijke relevantie. Door afgeleide (meer abstracterende) bijdragen in sociaal-wetenschappelijke en historische publicaties wordt een multiplicatoreffect gesorteerd. Deze éénmalige investering heeft dan structurele impact en levert een blijvend werkinstrument op.

De conclusie is duidelijk. Binnen dit project is een enorm potentieel aanwezig. Dankzij de initiatieven en inspanningen van buurtbewoners en opbouwwerkers in de Noordwijk is er al veel voorbereidend werk verzet, werd met succes een eerste tentoonstellingsproject gerealiseerd, werden talrijke bronnen verzameld en werden tal van contacten gelegd. Daarnaast is er de vaststelling dat sedert eind 1999 een historisch onderzoekscentrum in de onmiddellijke omgeving van de wijk gevestigd werd. De medewerkers van dat centrum kunnen enerzijds de verbinding met soortgelijke projecten in binnen- en buitenland verzekeren. De vragen en probleemstellingen die daar aan bod komen, de methodes en modellen die daar ontwikkeld worden en de technieken en software die beschikbaar zijn kan worden verwerkt binnen het centrum. Anderzijds kan ervoor gezorgd worden dat de resultaten van het groepsproces dat in de Noordwijk op gang gebracht worden, ook buiten die wijk bekend worden gemaakt en positieve effecten sorteren. Dit gebeurt niet alleen door de uitstraling van concrete resultaten (publicatie in verschillende vormen). In samenwerking met het VCV zal worden nagegaan hoe de methodes, problemen en oplossingen naar anderen vertaald kunnen worden zodat ze er in hun projecten baat van hebben, zowel in historisch onderzoek als in het opbouwwerk in stadsbuurten (en in de combinatie van beide).

Het ligt in de lijn van het voorgaande dat de con-



De witte lijn en voetafdrukken op de luchtfoto verbeelden het parcours „Ratten en Muizen”.

crete gepubliceerde resultaten (boek, tentoonstelling, cd-rom, ...) die worden nagestreefd niet het einde van het hele project betekenen. Er zullen in de wijk (door RisoBrussel georganiseerde) evaluatiemomenten volgen waarbij de opzet, het verloop en de resultaten van het project het voorwerp van discussie zullen zijn. Het is de bedoeling dat nazorg wordt besteed aan de op zo kort mogelijke termijn te realiseren concrete resultaten. Zowel het samenwerkingsproces en de dialogen die moeten resul-

teren in een reeks tastbare (gepubliceerde) resultaten als het gebruiken en voortborduren op de creaties zijn van het grootste belang en vormen een bijdrage tot het verbeteren van het leven in de wijk.



De tentoonstelling „Ratten en Muizen” werd begeleid met een catalogus en gidsen.

## Besluit

Clio is niet voor niets één van de muzen: wellicht de *sociaal-artistieke* muze par excellence. De initiatiefnemers dromen van een mooi en toegankelijk boek en van een mooie en toegankelijke tentoonstelling. Het luik van de creatieve vormgeving – die net als de tentoonstelling voor een deel door de bewoners zelf voor hun rekening genomen wordt, neemt de vorm aan van een dialoog. Dit en de in het Vcv aanwezige expertise, de externe expertise die via de netwerken van het Vcv kan worden gemobiliseerd, kan tot een uniek experiment leiden waarvoor precies recente tendensen in de historiografie en bijvoorbeeld in de wereld van tentoonstellingen en musea van de voorbije tien jaar inspiratie kunnen bieden. Dit experiment zal, met name in de vorm van publicaties, lezingen en tentoonstellingen wellicht ook in de wereld van de geschiedschrijving effecten sorteren en discussies losweken waardoor een creatief platform van ont-

moeting en samenwerking tussen verschillende kunst- en expressievormen, met inbegrip van het vertellen, schrijven en illustreren van geschiedenis, gemaakt wordt. De drempel tot de interviewrondes en informatievergaderingen is bijzonder klein. Naast het methodische luik en het grote belang van het proces van totstandkoming (want daar spelen groepsprocessen en komt men tot gunstige effecten op samenlevingsopbouw), wordt gemikt op de realisatie van tastbare voorwerpen: een boek, een video, een cd-rom. De organisatie van de tentoonstelling „Van Kassei tot Noordwijk” van 3 tot 23 maart 1999 in de gebouwen van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap toonde treffend aan hoe drempels door de tentoonstelling kunnen weggewerkt worden. Er zal voor wat betreft de tentoonstelling worden uitgekeken naar een soortgelijke (of dezelfde) locatie, of zo mogelijk naar één van de grote Brusselse cultuurtorens, waar de bewoners van de Noordwijk met hun geschiedenis kunnen uitpakken en waardoor ze tegelijkertijd de drempel van die musea overschrijden. Wat dit project bijzonder maakt is dan er ook expliciet nazorg voorzien is; dan wordt nagegaan wat de effecten van het bestaan van een herkenbare wijkgeschiedenis is. De voorwerpen zijn niet alleen maar „eindproducten” maar ook middelen om een nieuwe dynamiek op gang te brengen.

Daarnaast is het expliciet de bedoeling het voorbereidende werk én de concrete ervaringen te vertalen naar andere buurten toe. Naast het opbouwen van expertise die door andere projecten in Brussel, Gent, Mechelen, Leuven, Antwerpen en andere steden kan worden opgeroepen, zal dit de vorm aannemen van een handleiding. Het hele pilotproject krijgt zo een exemplarische waarde die algemeen buurt- en wijkgericht is.

Het gaat om *een vorm van ondersteuning en begeleiding* van een werkform (reconstructie van het collectieve geheugen van een stadsbuurt; aanwending van vertelcultuur, fotografie en geschiedenis als vorm van samenlevingsopbouw) die in vele projecten kan worden toegepast en in het bijzonder om het ondersteunen van een lokaal buurtproject dat „De grote en kleine historie van de Kassei (Antwerpsesteenweg)” bevat.

Marc Jacobs

Koken kost geld. Om de (realistische) ambities van de initiatiefnemers te realiseren werd naar bijkomende middelen gezocht. Naar analogie met Vlaanderen (cfr. Gent het samenwerkingsverband tussen het Nieuwpoorttheater en het Huis van Alijn) werd bij de Vlaamse Gemeenschapscommissie een aanvraag ingediend bij het Sociaal Impulsfonds om het verzamelen van verhalen te coördineren, te begeleiden en te organiseren.

Deze aanvraag werd niet goedgekeurd. Wat ook de motieven mogen zijn, een toch wel opmerkelijke beslissing: inhoudelijk gaat het in dit project om de aanmaak van sociaal kapitaal in een volkswijk. Het SIF-beleidsplan 2000-2001 beschouwt het versterken van sociaal kapitaal ten voordele van Stedelijke Ontwikkeling precies als zijn centrale missie . . . Drijvende kracht achter het project is een feitelijke vereniging van bewoners rond de wijkkrant Nord-Gazet, nu eens geen professioneel getinte organisatie als initiatiefnemer. Tenslotte gaat het bij de ondersteuning om een samenwerkingsverband van instellingen met methodische en wetenschappelijke know-how (RisoBrussel resp. Vcv).

Er werd ook aangeklopt bij de Vlaamse Gemeenschap in het kader van de toelagen voor sociaal artistieke projecten. Ook hier werd de aanvraag in de eerste ronde niet gehonoreerd. De kansen blijven volgens ons wel reëel, mits een versterking van het artistieke element in het geheel.

### Voetnoten:

- (1) Zie: Van Vooren D. & De Clus J., *Het parcours van ratten en muizen. Opbouwwerk Brussel*, 14 (1998) n° 63, pp. 9-11. De Clus J., „Van kassei tot Noordwijk”. De tentoonstelling. *Opbouwwerk Brussel*, 15 (1999) n° 65, pp. 37-38.
- (2) Zie het onder andere de studies vermeld in het notenapparaat van LIS (C.) en SOLY (H.), *Beter een goede buur dan een verre vriend*. *Buurtschap en buurleven in Westeuropese steden aan het eind van het Ancien Régime*, in: DE VRIES (B.) e.a., *De Kracht der Zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden*, Amsterdam, IISG, 1992, pp. 81-107.
- (3) Zie bijvoorbeeld <http://buurtnet.vlaanderen.be>.
- (4) Decreet houdende de erkenning en subsidiëring van organisaties voor volkscultuur en de oprichting van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, 27 oktober 1998.
- (5) Enkele conclusies werden ook gepubliceerd in de vorm van een artikel JACOBS (M.), *De tiberiades van de Lange Gang* (Antwerpen, tweede helft van de 17de eeuw). Een bijdrage tot de rechts- en cultuurgechiedenis, in: BACKER (C. de) (ed.), *Cultuurhistorische caleidoscoop*, Gent, Stichting Mens en Kultuur, 1992, p. 257-290.
- (6) VRANKEN (J.) (ed.), *De netwerken van de armen*, Brussel, Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden, 1996.
- (7) Zie bijvoorbeeld JACOBS (M.), *Sociaal kapitaal van buren. Rechten, plichten en conflicten in Gentse gebuurten (zeventiende - achttiende eeuw)*, in: *Volkskundig Bulletin*, 22, 1996, p. 149-176 en DECLEURAER (H.) en JACOBS (M.), *Voisinages à Gand*, in: *Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine*, 2001, ter perse, 40 pp.

De foto's bij dit artikel met de bronvermelding SdB Archief komen uit het fotoarchief van Sylvain de Brabander.



zoals vele Brusselse volksbuurten had de Noordwijk zijn eigen katsbalploeg(en). Bron: SdB Archief

# Sociale verdringing in Stadskernen. Manchester, Brussel en Barcelona.

„Is het gentrificatie proces aanwezig in de stadskernen van Manchester, Brussel en Barcelona?” Dit is de titel van mijn thesis die ik in september 2000 afwerkte in het kader van mijn postgraduaatstudie, „Master of Arts in the European Urban Cultures”, kortweg POLIS, aan de VUB (\*).

Het is een interdisciplinaire studie die zich toelegt op de sociale, economische, architecturale- en culturele effecten van de Europese stad op haar inwoners en gebruikers.



Het eerste deel van de Dansaertstraat is gegentrificeerd.

In elke stad bestudeerdeken we voornamelijk een deel van de stad dat beschouwd werd als een cultureel kwartier: „cultural quarters”. In Tilburg was dit het Veemarktkwartier met aanwezigheid van muziek, kunst en amusement; in Manchester was dit de Northern Quarter, „underground cultural scene”, met recordshops, mode en kunstontwerpers, club-

(\*) Het is een één jaar durende studie die twee jaar geleden werd opgericht door collega-proffen uit verschillende disciplines, departement sociologie van de Manchester Metropolitan University, vrijetijdsmanagement aan de Katholieke Universiteit Brabant (Tilburg), sociale geografie aan de Vrije Universiteit Brussel, en departement architectuur aan de University of Art en Design in Helsinki.

scene; in Brussel was dit de Dansaertstraat met zijn modeontwerpers, designwinkels en restaurants. In Helsinki was dit minder duidelijk, geen echte wijk, eerder een oud stationsgebouw waarin culturele activiteiten plaats vonden.

Hetgeen de Dansaertwijk in Brussel en de Northern Quarter in Manchester gemeen hadden was dat deze culturele kwartieren ontstonden in vervallen buurten, met leegstaande panden, voornamelijk architecturaal waardevolle huizen en gebouwen. Hetzelfde fenomeen vond ik terug in Barcelona, in de wijk El Raval, waar ik slechts gedurende tien dagen veldwerk voltooide.

Deze drie buurten bezitten heden ten dage mooi gerenoveerde woningen, mooi aangelegde voetpaden, straten en pleintjes en een „trendy” volkje.

Deze laatste drie steden werden het onderwerp van mijn studie. Ook ik zocht een antwoord op de vraag die stadswetenschappers reeds een aantal jaren bezighoudt: „Waarom zijn een aantal vervallen delen van de stadskern zo aantrekkelijk voor midden tot hoge inkomensklassen en leiden deze tot een doorbraak in de ontwikkeling van deze steden.”

Het is het fascinerend proces van „gentrificatie”, in het nederlands ook sociale verdringing genoemd, dat een grote impact heeft op het leven van stadsbewoners in een honderdtal steden. In deze studie beperk ik me tot de wijk „Northern Quarter” in Manchester, de Dansaertwijk in Brussel en El Raval wijk in Barcelona. Ik ga telkens na of het gentrificatie-proces zich voordoet in deze stadskernen en hoe en waarom.

## Gentrificatie

De term gentrificatie werd voor het eerst gebruikt door de Britse socioloog Ruth Glass. Zij omschrijft gentrificatie als de vestiging van middenklasse bevolkingsgroepen in de voormalige arbeidersbuurten van Londen. Zij bewonen deze vervallen arbeidersbuurten en veranderen het sociaal karakter van de

hele wijk. Ruth Glass introduceerde het woord „gentrification” omdat het proces haar deed denken aan de oude gewoonte van de landadel, de „gentry”, om naast hun landhuizen ook een stadswoning in gebruik te hebben. Al snel bleek dat het proces niet beperkt bleef tot de Britse hoofdstad, maar dat het voorkwam in de meest grote Westerse steden.

Maar gentrificatie is een complex concept, het komt voor op verschillende plaatsen, verschijnt in verschillende fysieke vormen, het omvat een grote groep van actoren en gebruikers en het verloopt volgens verschillende scenarios. (Van Weesep, 1991:34-35)

Toch zijn de buurten, die het meest intensief „gegentrificeerd” werden, vervallen (arbeiders) buurten dichtbij het stadscentrum. Deze wijken zijn vaak gekenmerkt door architecturaal interessante huizen of handels- en industriegebouwen, gevestigd in de nabijheid van het centrale handelsdistrict of op zijn minst in de nabijheid van goede transportwegen. Meestal is het een lokale handelsbuurt met een initiële attractie voor de eerste „gentrifiers”, namelijk met het potentieel om de winkelpanden te hervormen en de geprefereerde restaurants voor de „gentry” te openen. (Beauregard, 1986)

In een eerste fase zijn de nieuwkomers vaak jonge mensen uit de wereld van de kunst, de architectuur en de media. Maar volgens Hannigan en de studie van Derek Wynne en Justin O’Connor, zijn er meer types van „gentrifiers”, die niet echt hoog cultureel kapitaal bezitten. Het zijn vaak ook gemarginaliseerde kunstenaars, homoseksuelen en muziekanten die niet echt tot deze nieuwe middenklasse behoren, alsook alleenstaande moeders. Zij verhuizen naar de oude, vervallen (arbeiders) buurten waar goedkope woningen en/of verlaten industriële en historisch architecturaal erfgoed gevestigd is, meestal naast het stadscentrum. (Knox 1986, 196)

De nieuwe bewoners zetten dikwijls een opknapbeurt van de huizen in gang en brengen de komst met zich mee van modieuze winkels, kunstgalerijen, trendy cafés en restaurants. In vele gevallen wordt de wijk een uitgaanscentrum. Als het duidelijk wordt dat de buurt in een opwaartse beweging zit, trekt ze meestal de aandacht van professionelen uit de vastgoedsector die de overblijvende vervallen

gebouwen opkopen om ze te verbouwen tot goed uitgeruste appartementen. De prijzen worden dan onbetaalbaar voor de oorspronkelijke bewoners (vaak ook voor de „pioniers” van de gentrificatie) en er doet zich een fenomeen van sociale verdrijving of „gentrificatie” voor. (Delannoy, 2000, zie ook Beauregard 1986, Hannigan 1997, Knox 1986)



Barcelona - El Raval: Doctor Dou, nieuw gerenoveerde huizen en nieuw aangelegde straat

## Wat is de rol van de overheid in dit proces van gentrificatie?

In een poging om de economische crisis van de jaren zeventig en tachtig aan te kunnen en om een nieuwe economische basis voor het stadsleven te creëren, ontwikkelde de lokale overheid in de loop van de jaren '80 herwaarderingsprogramma's, waarbij administratieve krachten en overheidsgeld in projecten werden gestoken die tot doel hadden om de stadsomgeving te hervormen tot centra's met nieuwe culturele activiteiten. De steden moesten opnieuw aantrekkelijke plaatsen worden, om in te leven en te werken, vooral voor investeerders en geschoold personeel. Een hoge prioriteit werd gegeven aan de herontwikkeling van onbeheerd goed, de creatie van nieuwe culturele faciliteiten, fysieke en omgevingsvernieuwing, reconstructie van het stadsimago, promotie van kleinhandel en toerisme.

Maar om dit te bekomen moesten de westerse steden op een andere wijze bestuurd, beheerd en georganiseerd worden. Sommigen spreken van een opkomst van een „nieuwe stadspolitiek”.

Tim Hall spreekt in zijn boek „The entrepreneurial city” over de nieuwe stadspolitiek, namelijk „urban entrepreneurialism” of ondernemingsgerichte stedelijke planning, gekenmerkt door twee basisprincipes: ten eerste is er een politieke prioriteit voor de groei van lokale economische ontwikkeling en ten tweede een geassocieerde organisatorische verschuiving van stadsbeheer naar stadsbestuur (Hall, 1998:4) De heroriëntatie van de overheid is gekarakteriseerd door een verschuiving van lokale welzijnsvoorziening en diensten tot een meer naar buiten georiënteerd beleid ontworpen om de lokale groei en economische ontwikkeling te bevorderen en aan te moedigen.



Oude Graanmarkt heraangelegd.

Deze pro-actieve promotie van de lokale economische ontwikkeling gebeurt door de lokale overheid in samenwerking met andere private partners. Het publiekprivé partnerschap is nodig om externe investeringsbronnen en nieuwe directe investeringen aan te trekken en zo nieuwe werkgelegenheid te creëren. Een middel om de aantrekkingskracht van de stad te vergroten is het aanwenden van culturele strategieën.

## Korte beschrijving van de drie bestudeerde wijken.

In de drie buurten zien we tekenen van herwaardering, op de ene plaats meer dan op andere. Nieuwe (handels)bedrijven ontstaan, een nieuw publiek bezoekt de plaats, nieuwe inwoners leven in de wijk, er komen heraangelegde -of gecreëerde publieke ruimten, recent gerenoveerde huizen en oude bestaande gebouwen krijgen nieuwe functies, meestal culturele. Deze drie wijken zitten duidelijk in een voortgaand herwaarderingsproces. Er is sprake van een gewijzigde bevolking in de drie wijken. Vóór het herwaarderingsproces in de „Northern Quarter” was dit een niet-residentiële buurt, met uitzondering van één publieke woonwijk waar meestal oudere mensen wonen. Maar sinds het begin van het jaar 2000 is een stijging van 400-500% van de bevolking een feit. De huidige nieuwe inwoners zijn meestal jong en op zoek naar iets nieuw en „funky”.

In het eerste deel van de Dansaertstraat, tot aan de nieuwe graanmarkt, stellen we een stijging vast bij de bevolkingsgroep van 25-34 jaar, een hoge proportie alleenstaanden en een kleiner aantal buitenlandse immigranten. Het tweede deel van de Dansaertstraat telt nog steeds een groot aantal buitenlandse immigranten van de arbeidersklasse, met een hoge proportie van kinderen minder dan 20 jaar oud en ook een hoog aantal alleenstaanden. Toch is ook hier een stijging merkbaar van de 25-34 jarige bevolkingsgroep.

El Raval in Barcelona is een gebied getekend door een arme economische opbouw van zijn bevolking met een hoge proportie oude mensen, arbeiders en immigranten. De laatste jaren, sinds het starten van het herwaarderingsproces, tonen de bevolkingscijfers aan dat er een stijging is van het aantal bewoners met een hogere socio-economische status.

## Direct betrokken actoren en hun rol in het heropwaarderingsproces.

In de drie wijken vinden we de aanwezigheid van nieuwe culturele ondernemers die hun bedrijfje opstarten en hun eigendom renoveren. Zij creëren een cultureel milieu dat een nieuw publiek naar de

wijk lokt (beleidsmensen, culturele werkers, studenten). De drie buurten werden nieuwe commerciële buurten, maar er zijn verschillen. Je hebt de goedkopere of duurdere commerciële buurten. De Northern Quarter heeft eerder een aanbod van betaalbare consumptiegoederen, de Dansaertwijk daarentegen heeft exclusieve dure prijzen en de winkels rond het nieuw gebouwde Museum voor Hedendaagse Kunsten van Barcelona (MACBA) in El Raval zijn ook duur, maar in het lager gelegen deel heb je (tot nog toe) goedkopere winkeltjes.

De nieuwe bewoners zijn in de buurt komen wonen omdat van het feit dat de wijk centraal gelegen is, er een nieuwe culturele sfeer aanwezig is, het architecturaal patrimonium en de voorradigheid van het soort woningen dat bij hun leefstijl past.

De buurtverenigingen hebben aandacht voor de bestaande lokale dynamismen in de wijk en voor hun bewoners, maar hun macht is verschillend in de drie wijken.

De Northern Quarter Association (NQA) heeft een vaste plaats verworven in de wijkplanning omdat van haar representativiteit. Een groot aantal handelaars en bewoners zijn aangesloten bij deze organisatie. Er wordt samen met de overheid en recentelijk ook met de privé ondernemingen onderhandeld.

In de Dansaertwijk heeft het gemeenschapscentrum „De Markten“ de rol opgenomen om bewoners te informeren via hun nieuwsbrief over de plannen in de wijk. Het spoort hen aan om deel te nemen aan openbare onderzoeken en vergaderingen. Maar de organisatie zelf speelt geen actieve rol bij de wijkplanning.

De wijk El Raval kent nog geen onafhankelijke sociale organisaties. De aanwezige sociale organisaties zijn nog hecht verweven met de stedelijke overheid. Zij hebben hierdoor eerder een weinig kritische houding op de stedelijke plannen.

In de drie wijken zien we de aanwezigheid van privé-investeerders die voornamelijk huisvesting voorzien voor de middenklasse.

Maar in de drie gebieden moet de lokale overheid zich in de huisvestingsmarkt door een gemengd sociaal beleid voor te stellen. De overheid probeert

samen te werken met de privé-investeerders en de lokale organisaties, maar dit gebeurt op verschillende wijzen.

## De invloed van de lokale overheid bij het gentrificatieproces?

De lokale overheid en privé-ondernehmers komen tussen in het herwaarderingsproces. Het besef van de stijgende vraag naar huisvesting in gerenoveerd oud architecturaal patrimonium in het stadscentrum waar een nieuwe culturele identiteit gecreëerd is, brengt een interventie van de overheid en privé-investeerders met zich mee. Hun objectief is om de invasie van nieuwe inwoners te stimuleren hetgeen verdergaande renovatie brengt in deze vervallen wijken.



Manchester - Northern Quarter: Smitfield Site, public housing - sociale woningen

In de „Northern Quarter“ is er eerder een kleine interventie van de lokale overheid. Maar de overheid werkt nauw samen met de andere actoren op alle vlakken van de herontwikkeling.

We zien een semi-directe interventie van de lokale overheid in de Dansaertwijk. Er is vooral een sterke interventie op de huisvestingsmarkt via het wijkcontract. Een stimulans wordt gegeven aan privé initiatieven (creatieve bedrijfjes).

Een directe en actieve interventie van de lokale overheid in de wijkplanning is aanwezig in El Raval. Het herwaarderingsproces is sterk ingeleid

door de privé-publieke samenwerking (promocio ciudad Vella) op de huisvesting- en handelsmarkt. Het algemeen Vernieuwingsplan voor de historische stad (A.R.I.), verder opgedeeld in 4 deelplannen (speciale plannen-P.E.R.I.) voor Barceloneta, la Ribera, El Raval en de Gotische wijk.



Manchester - Northern Quarter: Centrum

## Is er sprake van een gentrificatieproces?

De verschillende stappen van het gentrificatieproces zijn zeker aanwezig in de stadskernen van Brussel, Barcelona en Manchester, maar geen van de buurten kennen een totale verschuiving van de oorspronkelijke bevolking naar de nieuwe midden en hoge socio-economische klassen. Hoe komt dit?

In de „Northern Quarter“ is er de aanwezigheid van een sterke buurtorganisatie, the „Northern Quarter Association“, die de belangen van de lokale gemeenschap vertegenwoordigt: de privé handelaars en de geïnteresseerde bewoners in de buurt. Sinds het begin van het herwaarderingsproces beïnvloedt de organisatie de richting van de herontwikkeling. De lokale overheid is verplicht om rekening te houden met hun eisen. Tot deze eisen behoort de steun aan de culturele projecten en het behoud van het gemengde gebruik van de wijk voor alle klassen. Omwille van het feit dat de Northern Quarter een niet-residentiële buurt was, met uitzondering van de sociale woonwijk die behouden bleef, is er geen verplaatsing van bestaande bewoners.

Het gemengd sociaal huisvestingsproject opgemaakt door de lokale overheid, de huisvestingsorganisaties en de privé-ondernemers zorgt ervoor dat het gebied een nieuwe bevolking zal hebben bestaande uit verschillende klassen. Ook het gemengd gebruik van werk- en handelsplaatsen is voorzien. Dus gentrificatie zal geen mogelijkheid krijgen om zijn eindstadium te bereiken, mits de nauwe samenwerking tussen de verschillende actoren behouden blijft en reëel is.

De Dansaertwijk van Brussel, het eerste deel van de Dansaertstraat heeft reeds het eindstadium van het „gentrificatieproces“ bereikt en is een typisch voorbeeld geworden van een „gegentrificeerd“ gebied (Van Crikingen, 1997). In het tweede deel van de Dansaertstraat is het gentrificatieproces ingeleid door de creatieve privé bedrijfjes die recentelijk gesteund worden door de lokale overheid. De lokale overheid komt in dit gedeelte tussen op de huisvestingsmarkt om „gentrificatie“ te voorkomen, door het uitvoeren van een gemengd sociaal huisvestingsbeleid. Met een aantal andere mechanismen probeert men speculatie in het gebied te voorkomen. Dit zal hopelijk resulteren in een samenwonen van bewoners met verschillende sociaal-economische status in eenzelfde gebied. Maar het samenleven van verschillende socio-economische klassen is geen feit, aangezien de lokale overheid geen of niet voldoende aandacht heeft geschonken aan het gemengde bestaan van werk- en handelsruimten (dus goedkope en duurdere prijzen) en doordat de samenwerking met de aanwezige bewoners op een laag peil gebleven is. De sociale activiteiten van de verschillende klassen hebben plaats in verschillende gebieden. Mensen met lager inkomen trekken naar de overkant van het kanaal, weg van het centrum, en de meer gegoede nieuwe inwoners genieten van de verscheidene consumptiebedrijvigheden in de Dansaertstraat en het stadscentrum.

El Raval in Barcelona, het gebied rond het MACBA bevindt zich in de eindfase van „gentrificatie“. De lokale overheid startte het herwaarderingsproces door twee immense culturele projecten op te richten, hetgeen de opkomst van creatieve privé initiatieven in de omgeving van het MACBA en CCCB stimuleerde. Het lijkt of de lokale overheid niet ingrijpt om speculatie in het gebied tegen te gaan.

De koop-en huurprijzen van de huizen rond het MACBA stijgen jaarlijks opmerkelijk en een grotere groep bewoners hebben een hoge socio-economische status. De voorziening van nieuwe sociale huisvesting heeft er voor gezorgd dat een groot aantal aanwezige bewoners, die door de renovatieplannen uit hun huis gezet waren, in El Raval zijn kunnen blijven. Er is geen aandacht voor de gemengde aanwezigheid van handelsruimten en samenwerking met buurtorganisaties en dit wordt in vraag gesteld. Omwille van het gebrek van toegankelijke statistische gegevens en een diepteonderzoek kan gentrificatie niet bewezen worden in deze studie, alhoewel het Zuid-westelijk gedeelte van El Raval, het gebied rond de MACBA, toch zichtbaar in het eindstadium van gentrificatie bevindt.

Gwendoline Daems

Interesse in de Polis studie, contacteer Walter Delannoy, departement geografie aan de vub, 02/629.33.77 & Eric Corijn, 02/629.33.79.

#### Bronnen in deze tekst:

Beauregard, R.A., (1986), The chaos and complexity of gentrification in: Smith, N., (1986), *Gentrification and the city*, Routledge, London.

Delannoy, W., (2000) gentrificatie: de herovering van de stad in: Corijn, E., Delannoy, W., (2000), *Crossing Brussels, de kwaliteit van het verschil / la qualité de la différence*, VUBPRESS

Hannigan, C., (1997), Gentrification in: *current sociology*, pp.173-182

Hall, T., Hubbard, P. (1998), *Entrepreneurial city*, John Wiley, Chichester.

Knox, P. (1986), *Urban Social Geography*, Longman, Essex.

O'Connor, J., Wynne, D., (1996), *From the margins to the centre: cultural production and consumption in the post-industrial city*, Arena, Ashgate

Van Crikelingen, M., „Processus the gentrification à Bruxelles: le cas du quartier Dansaert Saint-Géry,, in: *Bulletin de la Société Belge d'Etudes Géographique - SOBEG*, 1996,2

Van Weesep, J., (1991), *Het gentrificatie syndroom* in: Van Weesep, J., Mustard, S., (1991), *Urban housing for the better off: gentrification in Europe, stedelijke netwerken*, Utrecht.



Barcelona - El Raval: New Rambla, aanleg van een nieuwe rambla en het neerhalen van oude bestaande woningen.



Een nieuwe modewinkel op de Nieuwe Graanmarkt vlakbij de Dansaertstraat

# Volwassenenonderwijs verplicht? basi seducatie in debat



Het centrum voor Basiseducatie Brusselleer sloot de activiteiten naar aanleiding van het tienjarig bestaan op 22 februari laatstleden af met een debat. Aan een panel van vier deskundigen werden vragen voorgelegd rond twee spanningsvelden die zich voor de basiseducatie aandienen. Het eerste spanningsveld houdt verband met *de verdergaande beweging naar een volledige opname van Basiseducatie in het volwassenenonderwijs*. Hoewel de opname van basiseducatie in het beleidsdomein onderwijs al een feit is sinds het eerste decreet op de basiseducatie van 1990, lijkt het erop dat de integratie van basiseducatie in het onderwijs in een stroomversnelling is gekomen. Enkele voorbeelden: basiseducatie is een aparte partner in de edufora, basiseducatie wordt vermeld in het nieuwe decreet op het volwassenenonderwijs, het V.O.C.B. heeft een aantal bevoegdheden moeten doorgeven aan de administratie van onderwijs, er werd een inspecteur aangesteld voor de basiseducatie. Met deze vernieuwde integratiebeweging laaien opnieuw ook oude discussies op rond o.a. certificering, modularisering in functie van doorstroming naar andere onderwijsvoorzieningen, innpassen in langere trajecten. Deze integratiebeweging wordt vooral vanuit het werkveld met argusogen gevolgd. Veel gehoorde vragen en bedenkingen hierbij zijn:

\* Vormt de steeds verdergaande opname van basiseducatie in de structuur van het volwassenenonderwijs een bedreiging voor de eigenheid van de basiseducatie?

- \* Dreigt basiseducatie haar flexibiliteit en haar maatschappelijke betrokkenheid te verliezen?
- \* Zal de cursist en zijn leervragen in de toekomst nog centraal kunnen staan of worden we geregeerd door programma's en uitstroomresultaten?
- \* op welke valkuilen moeten we letten?
- \* Kan basiseducatie misschien ook een specifieke bijdrage leveren aan de verdere uitbouw van het volwassenenonderwijs?

Een tweede spanningsveld heeft betrekking op *levenslang en levensbreed leren: een recht of een plicht*. Hierover zijn recent verschillende publicaties en enkele officiële documenten verschenen waaronder het *Actieplan* van de Vlaamse regering en het boek: *Het Pomphuis van de 21ste eeuw*. Basiseducatie heeft ongetwijfeld een rol te vervullen in de organisatie van het levenslang en levensbreed leren. Er stellen zich evenwel een aantal vragen. Moet alle leren functioneel en economisch rendabel zijn? Welke rol moet basiseducatie opnemen in het functionele leren, in trajectbegeleidingen, in vooropleidingen naar opleiding en tewerkstelling. Moet basiseducatie zich vooral richten naar en inspelen op de vragen van de arbeidsmarkt? Hieronder publiceren we de inleidende interventies van de sprekers, gegroepeerd rond de twee vragen. De lezer houde er rekening mee dat het gaat om persoonlijke visies waarin het eigene van een debat, de spreekstijl, in grote mate doorklinkt. Dit is ook het geval voor de aanvullende bijdrage van Annemie Dewaele, een toespraak n.a.v. 10 jaar Brusselleer.

## Basiseducatie geïntegreerd in het volwassenenonderwijs?

### Claudine Lagrou

Iets meer dan 10 jaar geleden werd het decreet op de basiseducatie gestemd. Meteen werd besloten om deze sector een nieuw onderdak te geven: onderwijs. De Vlaamse Regering deed echter wat nooit tevoren gebeurde: in een onderwijs-aangelegenheid werd gekozen voor pluralisme, deregulering en maatschappelijke gedragenhed. De 29 centra zijn autonoom, voeren een eigen personeelsbeleid dat ver boven de stroefheid van het onderwijsstatuut gaat en een ruim bevuchtend gamma van diploma's toelaat. Met uw goedvinden grijp ik even terug naar de basis van onze werking: het decreet. Met wat ik nu weet kan ik me inbeelden dat er heel wat nodig is geweest om zo'n revolutionair systeem binnen onderwijs te realiseren. Wat de opdracht van basiseducatie is kent iedereen nu wel uit het hoofd. Deze decretaal vastgelegde opdracht vertaalt nauwkeurig wat de sector ook al 10 jaar verdedigt: we hebben een dubbele opdracht en de doorstroomopdracht mag de andere niet verdringen.

- Verwerven van elementaire vaardigheden taal en rekenen.
- Verruimen van de sociale vaardigheden.
- Verbreden van de algehele maatschappelijke oriëntatie en *integratie*.
- Deelnemers vanuit hun *reële mogelijkheden*, de bekwaamheid aanbrengen om door te stromen naar andere educatieve voorzieningen met het oog op hun *verdere integratie in de samenleving* en op de arbeidsmarkt.

De memorie van toelichting is helder: een initiatief voor basiseducatie moet *breed gedragen* worden en is *zeker niet alleen een zaak van onderwijs* al gaat het essentieel over een basiseducatieve opleiding. Er is actieve medewerking gewenst van het sociaal-cultureel vormingswerk met volwassenen en de beroepsopleiding. Reeds toen werd vereist dat er een samenhang zou zijn van de verschillende subdoelen en dat deelnemers na een programma basiseducatie zouden gestimuleerd worden om zich

vanuit hun nieuwe kennis te vervolmaken. Integratie, „insluiting” zijn zonder meer sleutelwoorden in onze opdracht.

Gedurende 10 jaar heeft basiseducatie zich ontwikkeld als een zelfstandige entiteit binnen het onderwijslandschap met een dubbele opdracht. Maar zelfstandigheid betekende nooit dat basiseducatie op een eiland zat. Doorheen de jaren is het aantal samenwerkingsverbanden steeds maar toegenomen: buurtwerk, sociaal-cultureel werk, welzijnsvoorzieningen, gevangenissen, de zogenaamde „derden”; maar ook met formele opleidingsinstanties zoals VDAB en OSP. Zelfs met het bedrijfsleven is een toenemende interactie aan het groeien. De dubbele opdracht is nooit ver weg. In samenwerkingsverbanden wordt basiseducatie gewaardeerd en niet in het minst om zijn manier van omgaan met zgn. moeilijke doelgroepen. *Voor basiseducatie staat de cursist centraal en vanuit onze opdracht willen we hem het beste bieden. Ook begaan zijn met cursisten behoort tot het handelsmerk van de basiseducatie.*

Momenteel loopt een onderzoek dat onder andere wil nagaan of de tien jaar geleden vooropgestelde beleidsdoelstellingen (die ik eerder vermeldde) werden gehaald.

Die beleidsdoelstellingen waren tien jaar geleden niet de opsloping van basiseducatie door het volwassenenonderwijs of verder zoals in Nederland. Die beleidsdoelstellingen waren toen duidelijk; ze preciseerden zelfs: hoewel de structurele aanpak vanuit de sector onderwijs wordt geregeld, mag de basiseducatie niet geïntegreerd worden in bestaande scholen; er moeten specifieke voorzieningen worden opgericht die uitsluitend het organiseren van basiseducatie tot doel hebben. Nu tien jaar later moet dat niet veranderen. Het onderzoek moet nagaan of de beleidsdoelstellingen werden gerealiseerd. De uitkomst moet niet het verwerpen van de beleidsdoelstellingen zijn. Beteekent dit nu dat basiseducatie gerust kan zijn en op z'n twee oren slapen? Nee, basiseducatie

moet alert reageren op de huidige evoluties: modularisering, certificering, rendement, kwaliteitzorg, ... . Alert wil echter niet zeggen verwerpend. We hebben tot op heden misschien te veel de kaart van de criticus getrokken zonder alternatieven te poneren. Basiseducatie is tien jaar teveel in de schaduw van zichzelf gebleven. Vandaar dat er teveel veronderstellingen en misvattingen zijn blijven bestaan over wat werken met laaggeschoolden en educatief achtergestelde personen nu echt inhoudt. We hebben het begrip rendement verworpen maar zetten niets concreet in de plaats. Nochtans willen we onszelf zeker niet bestempelen als een clubje bezigheidstherapeuten. We *werken* met de mensen en we werken hard. We willen duidelijk zelf ook rendement, maar dan vaak van een andere orde. Het is tijd om dat allemaal eens duidelijk te benoemen. Hoe ziet zo'n leerproces eruit? Wat kan een cursist en de maatschappij van ons verwachten? In welke mate zullen we onze dubbele opdracht die 10 jaar reeds vaststond waarmaken? Wat is rendement? Voor ons is dat misschien wel: door het kunnen te beklemtonen de openheid creëren voor het kennen / leren. Zoals Annemie Dewael schrijft: „een sector die zichzelf niet duidelijk *defineert* en onderscheidt van (of aansluit bij) andere sectoren ondermijnt zijn eigen legitimiteit en bestaanszekerheid”. We moeten ons bewust blijven dat anderen het voor ons zullen doen. De signalen zijn duidelijk; de oproepen van bepaalde mensen (o.a. H. Baert) moeten gehoord worden.

Niet de angst om opgenomen te worden in het volwassenenonderwijs en het verlies van onze eigen identiteit moet onze gedachten en debatten vullen maar het antwoord op de vraag: wat is onze identiteit en hoe vullen we ze in, in functie van de huidige maatschappelijke tendensen?

## Dirk Van Damme

Mijn antwoord op die vraag is: basiseducatie is een onderdeel van het volwassenenonderwijs. Op zich is dat geen vraag meer. Natuurlijk is dat een beetje provocerend, maar het decreet heeft de uitdrukkelijke bedoeling de basiseducatie te positioneren binnen het onderwijs. Natuurlijk met een autonomie die vrij ver gaat, een autonomie die ik altijd verdedigd heb en die andere delen van het onder-

wijs niet in die mate hebben; met een pluralistische structuur en ook dat is typisch vergeleken met de rest van het onderwijs, gelukkig maar; en met een pedagogische benadering die enigszins apart is, maar daarover zal ik straks iets meer zeggen.

Ik ga proberen iets te zeggen over mijn visie op leren, omdat dat cruciaal is. Ik verdedig een heel brede visie op leren. Een visie die veel breder is dan de definitie die in de uitnodiging tot dit debat als definitie van schools leren wordt gehanteerd. Als men deze definitie zou handhaven doet men, denk ik, geen recht aan wat nu in het onderwijs gaande is. Het onderwijs is al een aantal jaren volop bezig uit zijn schools kader te stappen. Mensen die serieus de eindtermen bekijken, zullen moeten erkennen dat daar heel wat zaken in staan die ook nauw verwant zijn met de aanpak in de basis-educatie, het tweedekansonderwijs en andere alternatieve pedagogische projecten.

Ook de moderne visie op onderwijs wordt heel sterk door sociaal leren bepaald, door activerend en zelfsturend leren. Er moet inderdaad nog heel veel in het onderwijs gebeuren. Ik denk dat de kritiek die onder meer vanuit de basiseducatie maar ook andere groepen en geledingen naar dat onderwijs geformuleerd is geweest, effect heeft gehad, dat dit terechte kritiek is geweest en dat daar ook iets mee gedaan werd. Ik vind wel dat het in de brede sector van het onderwijs om leren gaat, dat daar diverse opvattingen over wat leren kan zijn, een plaats in kunnen krijgen. Dat zijn andere opvattingen in het basisonderwijs, in het deeltijds leren of aan de universiteit. Het onderwijs is een breed huis waarin diverse opvattingen onderdak kunnen vinden. Het gaat echter wel degelijk om leren, ook in de basiseducatie.

Wat is leren voor mij? Leren is een veranderingsproces op gang brengen bij mensen op basis van actieve verwerving van kennis en competenties. Ik vertrek ook van de overtuiging dat basiseducatie er is om mensen iets te leren. Beter gezegd: om mensen zelf in staat te stellen te leren. Maar daarin zijn dus verschillende accenten mogelijk. Ik denkt ook dat cursisten in de basiseducatie, of een groot deel althans daarvan, de basiseducatie ziet als een mogelijkheid om te leren. Als een voorziening die er is om hen toe te laten om te leren. Ik vind het dus ook niet verkeerd dat de basiseducatie als

sector aangesproken wordt op de vorm waarin ze dat doet en op de resultaten die ze bereikt. Kritiek op het onderwijs moet blijven kunnen, liefst ook van binnen dat onderwijs zelf. Ik zie het onderwijs dus niet als een soort mastodont, een monoliet die alles verplettert. Ik heb zelf de integratie van het tweedekansonderwijs in het volwassenenonderwijs mee georganiseerd. Ik denk dat de mensen van dat tweedekansonderwijs absoluut geen spijt hebben van die operatie.

Wat flexibiliteit en maatschappelijke verbondenheid betreft. Ik denk dat de toenemende integratie van de basiseducatie in het onderwijs precies het debat binnen het onderwijs kan versterken en mensen kan ondersteunen die veranderingen in dat onderwijs willen en uit het status-quo willen geraken. In integratie zie ik dus geen bezwaar.

Maatschappelijke verbondenheid? Ik zou het verschrikkelijk jammer vinden mochten scholen en andere onderwijsinstellingen niet maatschappelijk verbonden zijn.

Mijn conclusie? Kritiek moet kunnen. Onderwijs produceert inderdaad schoolse mislukkingen, moet daarop geëvalueerd en aangesproken worden. De basiseducatie moet de kritische stem blijven. De basiseducatie is een onderwijsvoorziening, is gericht op het leren van mensen en moet ook daarop geëvalueerd worden. Integratie van de basiseducatie in het onderwijs is iets wat geleidelijk gebeurt, niet schoksgewijs want een aantal zaken in de basiseducatie verander je niet van de ene dag op de andere. Er zijn veel mogelijkheden binnen het onderwijs om de basiseducatie uit te bouwen.

## Roger Jacobs

Het decreet op de Basiseducatie uit 1990 werd beschouwd als een publieke erkenning van de maatschappelijke verdienste van ons werk. Anderzijds stond daar wel de verwachting tegenover dat we ons „zakelijker” gingen opstellen: dus ons profileren als „educatieve deskundigen” voor laaggeschoolden en dat we onze versleten uniformen van maatschappelijke workers of van halfzachte maatschappijcritici definitief aan de haak zouden hangen.

De Basiseducatie zal in het vervolg een onderdeeltje worden in de ambitieuze poging om het

chaotische en versnipperde landschap van de Vlaamse volwasseneneducatie te stroomlijnen. De overheid probeert een zicht te krijgen op de leerbehoeften en educatieve noden van de volwassenen die leven in een informatie-samenleving en een kenniseconomie en stelt op basis daarvan de richtinggevende educatieve normen vast. Binnen dat aldus uitgetekende kader moeten de verschillende instellingen van de volwasseneneducatie hun educatief aanbod uitwerken dat zo veel mogelijk behoeftedekkend is en waarvan de onderdelen (zelf opgedeeld in modules) op elkaar afgestemd zijn. Aldus ontstaat er een educatieve mozaïek die garant moet staan voor een efficiënte doorstroming van cursisten naar het educatieve doel dat zij zich gesteld hebben en dat bezegeld wordt met een certificaat en een verhoogde employability.

Onze vrees is dat wanneer dit educatieve model zich zal doorzetten en maatgevend wordt, cursussen met een sociale redzaamheidsfinaliteit grotendeels in het gedrang gaan komen t.v.v. de cursussen met een PER-finaliteit (Professionele & Educatieve Redzaamheid) en dat cursisten met een laag geletterdheidpotentieel nauwelijks nog aan hun trekken zullen kunnen komen!

Om te laten zien dat deze vrees gewettigd is verwijst ik naar een viertal pedagogische alternatieven die in dit debat naar voor komen.

## 1. Zelf gekozen leerproces versus vastliggend traject

Een individualiserende en ervaringsgerichte benadering van het leren roept in de loop van het leerproces nieuwe leervragen op. Deelnemers leren op eigen tempo en de resultaten liggen niet op voorhand vast. Zij blijven meesters van het eigen leerproces en competitiegeest en faalangst is zo goed als onbestaande.

Bij een rechtlijnig modulair traject met voorgeprogrammeerde eindtermen die in een welbepaald tijdsbestek moeten gehaald worden, liggen de zaken totaal anders. Je moet mee met de groep en je zult slagen of mislukken (denken we maar aan de cursussen rijbewijs). Wat met mensen die dit niet aankunnen of niet ambiëren of die gebukt gaan onder een frustrerend schoolverleden?

## 2. Technische expertise al dan niet ingebet in een communicatieve benadering

Veel van onze deelnemers gaan gebukt onder problemen die te maken hebben met een gekwetste identiteitsontwikkeling en met hun zwakke positie in de samenleving. Die problemen worden mee naar de les genomen en komen onvermijdelijk na verloop van tijd op tafel. Oftewel moet je dan in het kader van een rechtlijnig en gestuurd leertraject die problemen tussen haakjes laten plaatsen, ofwel leg je ze voor in de groep, koppel je er nieuwe leermomenten aan vast terwijl tegelijkertijd leerbelemmeringen worden afgebouwd. Vraag is of in het nieuwe educatieve model deelnemers met veel problemen zelf niet gaan geproblematiseerd en uitgesloten worden.

## 3. Al dan niet meetbare resultaten

Subsidiering van de volwasseneneducatie wordt gezien als een investering in menselijk kapitaal wat moet opbrengen. Rendement heeft te maken met kwaliteit en kwantiteit. Kwaliteit kan gemeten worden met een toets en uitgedrukt in een certificaat. Kwantiteit kan gemeten worden als het aantal doorstromingen naar andere modules en de arbeidsmarkt. Hoe ga je echter het maatschappelijk effect meten van cursussen waarin er niet gecertificeerd en doorgestroomd wordt, bijvoorbeeld: vrouwen met een elementair computeropleiding die daarmee de kinderopvang aantrekkelijker willen maken en de buurtcohesie versterken?

## 4. Segmentatie van de doelgroep

Onze doelgroep is duidelijk afgebakend naar boven toe maar blijft heel heterogeen. In documenten gaat de voorkeur echter uit naar een specifieker segment: de potentieel hoger geletterden en er worden voorstellen geformuleerd (premies, vormingskredieten, vormingsplicht) om de vraag van dit segment te versterken. Gelden deze stimulansen bovendien enkel voor de cursussen met een PER-finaliteit?

## Gunther Ghere

Integratie van de basiseducatie in het volwassenenonderwijs lijkt volgens mij een zeer eenzijdige keuze te zijn, of te kunnen worden. Ik ga hier en daar in nogal slagoneske termen spreken. Wellicht

kan dat de discussie aanwakkeren. Ik zou er eerder voor opteren om de basiseducatie te integreren in de *volwasseneneducatie*. Voor mij is dat een veel breder begrip. Daaronder vallen, naast vormen van leren die plaatsvinden binnen de beroepsopleidingen allerhande, binnen het volwassenenonderwijs, maar evenzeer binnen het sociaal cultureel werk, ook vormen van leren op andere leerplekken. Ik denk daarbij bvb. aan bibliotheken, culturele centra, opbouwwerkprojecten en dergelijke meer. Op al deze plaatsen vinden leerprocessen plaats en ik denk dat de basiseducatie moet proberen om eigen leerwegen te ontwikkelen die aansluiten op de veelvuldigheid binnen de volwasseneneducatie.

De oorspronkelijke voorbeelden die werden aangebracht om aan te tonen dat de basiseducatie zich meer en meer zou integreren in het volwassenenonderwijs, lijken mij niet heel goed gekozen. Ik bedoel, als de basiseducatie als een aparte partner naar voor wordt geschoven in de *Edufora*<sup>9</sup>, dan lijkt mij dat eigenlijk een goede zaak, dan is dat een erkenning van de specifieke plaats. Als binnen het decreet op het volwassenenonderwijs wordt benadrukt dat de basiseducatie een eigenstandige sector is, dan is dat daar een bevestiging van. Als het *VOCB* (Vlaams OndersteuningsCentrum voor de Basiseducatie) een aantal taken moet teruggeven (bij wijze van spreken) aan de overheid, dan lijkt mij dat een goede zaak omdat ondersteuning daarmee helderder kan. Als de basiseducatie een eigen inspecteur krijgt, dan lijkt me dat in sé een goede zaak. Stel u voor dat het een inspecteur volwassenenonderwijs zou zijn.

Andere evoluties verontrusten me daarentegen iets meer. Ideeën zoals certificering, modulariseren, e-learning, open leren, zelfgestuurd leren, kwaliteitszorg: het zijn begrippen, termen die in het Vlaamse onderwijs vandaag de dag zeer courant worden gebruikt. Deze evoluties hoeven mijns inziens niet persé negatief te zijn, maar het is de vraag of de basiseducatie deze concepten, deze vernieuwingen, deze ontwikkelingen in zijn eigen pedagogisch concept kan integreren. Krijgt de basiseducatie daar

<sup>9</sup>) Initiatief van de Vlaamse Regering om per subregionaal tewerkstellingscomité overleg en afstemming te organiseren tussen aanbieders van vormings- en opleidingsinitiatieven voor volwassenen in het kader van levenslang en levensbreed leren.

de tijd voor, want het kost tijd. Krijgt men daar de middelen voor, want het kost ook middelen. En is uiteindelijk een negatief antwoord – ik bedoel daarmee: wij stappen niet mee in een van deze evoluties – is dergelijk antwoord überhaupt mogelijk en toegelaten?

Een andere vraag die we ons hier moeten stellen is: Wie geeft de maat aan bij deze innovaties? Zijn dat de deelnemers? Ik twijfel er aan. Is het de overheid? Ik denk dat ze meer op het voorplan komt. Of zijn het grote internationale organisaties die vaak, maar niet steeds, toch een sterk economisch referentiekader hanteren.

Integratie van de basiseducatie in het volwassenenonderwijs zou voor mij sowieso eigenlijk een stap te ver zijn, een eenzijdig beleid. Aansluiting en afstemming daarentegen moet kunnen, maar de vraag daarbij is of de liefde dan steeds van één kant moet komen. Of de basiseducatie zich moet gaan organiseren i.f.v. dat volwassenenonderwijs: moeten we ook niet de vraag stellen of dat volwassenenonderwijs zich af en toe ook eens moet afstemmen op wat er in de basiseducatie gebeurd. Kan de basiseducatie zijn maatschappelijke, kritische rol blijven spelen? Ik moet eerlijk gezegd zeggen dat sinds het decreet m.i. deze functie veel minder prominent op de voorgrond staat. Ik ga dat illustreren met een paar voorbeelden. 1990 was niet alleen het jaar van het decreet, maar ook het jaar van de strijd tegen het analfabetisme. Op dat ogenblik werd preventie als element in die strijd zeer hoog in het vaandel gevoerd. Dat was een dominant thema in heel het discours. Vandaag heb ik er eerlijk gezegd mijn twijfels bij of het nog zo dominant in het discours aanwezig is. 8 september, de internationale dag van de strijd tegen het analfabetisme: ik zie de laatste jaren dat dat voor de sector een dag van studie is, maar helemaal geen actie- of sensibiliseringdag meer. De IALS-studie (International Adult Literacy Survey), met alle respect, maar ik denk dat die studie meer verontwaardiging heeft teweeggebracht in academische en beleidskringen dan de Ommekaar-uitzendingen van meer dan 10 jaar geleden in Vlaanderen teweegbrachten. Ik denk dat de kracht daarvan destijds veel sterker was. Als ik naar mijn eigen centrum kijk, ik bedoel het centrum waar ik in het bestuur zit, dan stel ik mij vragen over de maat-

schappelijke betrokkenheid van al de partners: volwassenenonderwijs, beroepsonderwijs, sociaal cultureel werk, opbouwwerk, OCMW's: waar zijn ze? Ze zijn vaak afwezig. Dus heb ik in die zin wel wat vraagtekens bij wat die huidige maatschappelijke, kritische rol kan zijn. Ik zie ook centra die heel veel bezig zijn met professionaliseringsvraagstukken, met structuren, met finances, die heel veel met zichzelf bezig zijn.

Kan de basiseducatie een bijdrage leveren aan het volwassenenonderwijs en/of de volwasseneneducatie? Mijn antwoord is volmondig: Ja. Als dat eigen pedagogisch concept overeind blijft en door de andere partijen niet wordt geïnterpreteerd als pedagogische luxe. Ik heb tegelijkertijd het gevoel dat dat pedagogisch concept iets waziger wordt. Waziger omdat al die tendensen die ik daarstraks heb opgenoemd op die sector afkomen en men probeert daar iets mee te doen. Maar of dat ten voordele is van een eigen, sterk uitgebouwd concept, daar heb ik mijn vragen bij. Ik geef op deze vragen geen antwoord; het zijn een aantal percepties die ik maak en waaraan ik hier expressie wil geven.

Ik denk dat de basiseducatie ook heel sterk geconfronteerd wordt met vraagstukken van kwantiteit i.p.v. kwaliteit, al dan niet opgedrongen. Ik denkt aan het fenomeen van wachtrijsten, aan grotere groepen waaraan les wordt gegeven, aan de vele allochtonen die duidelijk een grotere leerbereidheid vertonen dan autochtonen en die zich daardoor vanzelfsprekend zeer duidelijk aanbieden als doelgroep met een duidelijke leervraag.

... /...

## Levenslang en levensbreed leren: recht of plicht ?



**Claudine Lagrou**

„Actief de toekomst van Europa uitstippelen”, „sleutel om Europa concurrerender te maken”, „bevorderen van de inzetbaarheid”, „kloploper”, ...

Geef toe, dergelijke zinnen moeten aanleiding zijn tot gezond scepticisme als je ze leest in discours die tegelijk beweren dat LLL° een sleutel moet zijn in het tegengaan van sociale uitsluiting. Evenzeer doet het de wenkbrauwen fronsen als het actieplan

„een leven lang leren in goede banen” letterlijk de tekst van het Europees memorandum overneemt:

„dat men via een leven lang leren en het bevorderen van de participatie van burgers de persoonlijke ontwikkeling van mensen stimuleert (de ontwikkeling van geletterdheid, gecijferdheid en basisvaardigheden, de ontplooiing van sociale en communicatieve vaardigheden, de intrinsieke motivatie om graag te leren enz ... ), de sociale cohesie in de samenleving vergroot, de actieve participatie van de burger in het democratisch bestel bevordert alsook bijdraagt tot een sterker en meer kwalitatieve economische groei en een toenemende arbeidsmarktparticipatie”.

waarin economische drijfveren duidelijk als laatste vermeld staan en men in het verdere actieplan:

- Alles leest in functie van economische groei en arbeidsmarkt participatie.
- Nergens het begrip levensbreed leren aan bod komt, laat staan concreet uitgewerkt is.
- Basiseducatie in geen enkele zin voorkomt, laat staan dat men zich ergens concreet bekommert om laaggeschoolden of laaggeletterden.

Het scepticisme wordt nog groter als men weet dat zelfs in Finland het rapport met de veelbelovende titel „*The Joy of learning*” resulteerde in een vijfjarenplan van de regering waarin de klemtoon vooral gelegd wordt op arbeidsmarktgerichte vorming en opleiding.

Het maakt bezorgd als we weten dat de ideeën over

(°) LLL: Levenslang en Levensbreed Leren

het valoriseren van competenties uit informele leer-settings nergens verder reiken dan onderzoek in functie van tewerkstelling. Toch is juist die herwaardering van verworven competenties buiten de strikte onderwijssettings een belangrijk punt voor basiseducatie en voor onze doelgroep.

Basiseducatie toont zich binnen de huidige evolutie in het kader van LLL terecht bezorgd: Voor wie onderzoekt of actieplannen schrijft, en zelfs voor ons, werkers in de basiseducatie, lijkt LLL wel een haalbare kaart, een na te streven doel of op zijn minst niet erg bedreigend. De kennismaatschappij schrikt ons persoonlijk niet af, we bewegen er ons met redelijk gemak in. We voelen ons misschien zelfs helemaal niet geviseerd. Voor onze cursisten ligt dat even anders. Het is helemaal geen eviden-tie. Deze nieuwe tendens houdt zelfs risico's in, of het is op zijn minst een toenemende bron van onzekerheid. Recent onderzoek aan de VUB toont eens temeer aan dat wie het meest nood heeft aan een project dat het gelijkheidsheidsideaal verdedigt, er het minst in gelooft.

De laagstgeschoolden tonen zich het meest individualistisch: een harnas tegen onzekerheid en dreiging omwille van eigen opgedrongen deficit. Nu weer heeft iedereen de mond vol over de kennismaatschappij en gaat de vermanende vinger omhoog: wie niet mee is, is gezien. Het is nogal duidelijk wie hier het meeste last van ondervindt.

Hoewel de kern van LLL het (hernieuwde) plezier in het leren moet zijn en dit ook als dusdanig naar voor wordt geschoven wijst teveel in een andere richting. Voor basiseducatie behoort het bijbrengen van plezier in het leren tot de kernopdracht. En die kernopdracht mag niet verloren gaan, wil basiseducatie werken in de ware geest van levensbreed leren. Deze niet onbelangrijke bevolkingsgroep opnieuw aan het leren krijgen vanuit het plezier van het leren – niet vanuit de dwang en eng geïnterpreteerd vanuit de beweegredenen van de economie – zal positieve effecten hebben op komende generaties. Nu nog teveel zien we hoe de aversie voor leren, de idee „leren is niets voor mij” van ouders op kinderen overgaat en er naast generatie-armen ook generatie-laaggeletterden zijn.

Basiseducatie moet er duidelijk voor uitkomen wie haar doelpubliek is. Daar zitten zeker heel wat bekwame potentiële cursisten in die mits een duwtje, een hernieuwd zelfvertrouwen en vooral een nieuw plezier in het leren, verder kunnen gaan in hun zelfontplooiing en professionele capaciteiten. In dat doelpubliek zit tevens een grote groep die de eisen van de maatschappij niet kan halen. Basiseducatie moet daarom niet nalaten een realistisch beeld op te hangen van de mogelijkheden. Naast succesverhalen zijn er ook andere en die mogen we niet wegwoffelen.

Door dat te doen laten we misvattingen bestaan en wordt basiseducatie door sommigen (deelnemers en andere sectoren of zelfs het beleid) gezien als een instantie die een toverformule vond. (Die toverformule is er niet of misschien wel: keihard werken voor de cursist). Met bepaalde cursisten zullen we nooit meer dan beperkt resultaat bereiken; althans beperkt in de ogen van de maatschappij. Basiseducatie moet deze kennis openbaar durven stellen vanuit de eis dat naar oplossingen wordt gestreefd die toelaten dat deze sector ook voor hen haar werk kan blijven doen: werk op maat in de beste betekenis van het woord.

Rendement heeft veel gezichten. Basiseducatie rendeert en is haar 600 miljoen zeker waard. Het komt ertop aan naar buiten te komen met onderbouwde feiten. Basiseducatie moet haar onschatbare waarde in het kader van LLL durven aantonen en concreet omschrijven. De tijd van de weerstand moet stilaan achter ons liggen: de functie en de toekomst van de sector moet dusdanig vanuit de sector worden uitgewerkt dat een beleid er niet meer naast kan. Met al onze doorheen de jaren opgebouwde deskundigheid kunnen we als experts een stevige visie op basiseducatie neerzetten. We zijn in staat om aan te geven wat de resultaten van ons werk kunnen zijn. Het is niet zo dat het in het verleden niet geprobeerd werd. Te lang werd het debat echter uitgesteld. Vandaag constateer ik dat de coördinatoren moe zijn, ontgocheld ook dat niemand de voortrekkersrol op zich nam om dit debat te voeren en dat anderen dit nu voor ons dreigen te doen. We kunnen eens te meer kiezen: wachten of doen. In het belang van onze doelgroep is dat eerste wellicht niet zo verstandig.

## Dirk Van Damme

Dit is een thema waar ik veel mee bezig ben en waar ik de laatste tijd ook veel over geschreven heb. Ik ga proberen in een paar slogans te zeggen waar ik eigenlijk voor sta. Ik situeer mij inderdaad in de context van de actieve welvaartsstaat, of in de beleidsvisie die de actieve welvaartsstaat centraal stelt.

Niet dat ik geen kritiek op dat concept zou hebben. Ik heb geen kritiekloze adoratie voor dat concept. Ik vind wel dat het een concept is dat vandaag voor het sociaal-educatieve beleid best uitdrukt waar de behoeften van onze samenleving liggen. Die behoeften zijn de volgende. Er bestaat een enorm risico in de maatschappelijke evolutie op dualisering inzake opleidingskansen. Ik vind het de absolute plicht van een overheidsbeleid en van diegenen die door die overheid worden gesubsidieerd om die dualisering tot voorwerp van handelen te maken. Dualisering heeft even goed te maken met burgerschap en sociale integratie. Dualisering gaat in feite over het risico op sociale uitsluiting. We weten dat educatie in snel tempo de kern aan het worden is van die sociale uitsluiting. Daar iets aan doen is absoluut een verantwoordelijkheid. Daar bestaat een brede consensus over, politiek gezien zeker. We moeten beseffen dat we er ter zake in Vlaanderen heel slecht voor staan. Alle mogelijke indicatoren laten zien dat we daar ongelooflijk slecht in scoren. We zijn niet in staat om de richtcijfers te halen die de top van Lissabon heeft voorgesteld. Ik zeg niet dat die ideaal zijn. Het zijn wel belangrijke maatstaven die in Europa zijn afgesproken om de strijd tegen de sociale uitsluiting op het vlak van kennis vorm te geven. We komen daar lang niet aan toe en we moeten absoluut beseffen dat we daar in Vlaanderen iets moeten aan doen. Het gaat voor mij niet enkel om employability. Ik zal dus heel hard protesteren als ik op de economische piste word vastgepind. Het moet open getrokken worden tot burgerschap, tot sociale integratie. Waar het voor mij om gaat is dat doorheen die verschillende velden in een samenleving eigenlijk voor 80 à 90 % dezelfde competenties van mensen nodig zijn. Het gaat er om mensen in staat te stellen zelf richting te geven aan hun leven, zelf beslissingen te nemen.



De ideeën rond participatie uit de jaren zestig, zeventig zijn vandaag zeer actueel. Het gaat om het mogelijk te maken een eigen identiteit te verwerven opdat mensen een plaats in de samenleving kunnen veroveren opdat ze informatie kunnen verwerven en dergelijke meer. Ik zie inhoudelijk heel weinig verschil tussen een goede cursus in een volkshogeschool en een hedendaagse bedrijfsopleiding. Het gaat om een vergelijkbare vorm van kennis en competentie maar het gaat wel dikwijls over verschillen in methodiek en effectiviteit van leerprocessen. Dus, het gaat voor mij niet om functionele en economische rendabiliteit alleen. Nee, het gaat om een brede waaier van praktijken om mensen te behoeden voor sociale uitsluiting door hun mogelijkheden tot leren te versterken en kansen te geven om die mogelijkheden zoveel als mogelijk te realiseren. Dat is voor mij activeringsbeleid. Ik heb geen schrik om dat begrip te gebruiken. Toevallig vandaag las ik in de krant dat de helft van de Vlaamse werklozen computer-analfabet is. De Hoge Raad voor de Werkgelegenheid, een sociale-partnersorganisatie, zegt dat een tewerkstellingsbeleid zonder sancties niet geloofwaardig is. Ons aantal werklozen dat een opleiding volgt zit onder het Europese gemiddelde. Talloze indicatoren dus die dat risico op sociale uitsluiting geweldig groot maken. Ook wat de economische dimensie betreft. Deze dimensie is heel belangrijk. Uit onderzoek blijkt dat 80 % van de mensen hun eigen leren zien in functie van een economisch project. Zoals ik evenwel benadrukt heb mogen we ons niet daartoe beperken.

### Roger Jacobs

Een veel gehoorde kritiek op het oorspronkelijke actieplan „Een leven lang leren in goede banen“ is de exclusief economische invulling ervan. In de aanhef van het document is er wel sprake van persoonlijke ontplooiing, van maatschappelijke cohesie, van politieke participatie maar bij de operationalisering van die algemene voorstellen is er enkel nog sprake van het bevorderen van de „inzetbaarheid“ / *employability*.

Het rapport baadt als het ware in een economisch jargon (sociale investeringen, menselijk kapitaal,



returnneffecten, enz. ...). Kan ook niet anders zou ik zeggen als men ziet dat dit document ontsproten is aan de kabinetten van de ministeries van onderwijs, tewerkstelling en economie. Ik heb de indruk dat de huidige beleidsvoerders een economisch mensbeeld hanteren (mens = arbeidend dier) en dat de ganse maatschappelijke problematiek bijgevolg gereduceerd wordt tot het vraagstuk van het geschikt maken van mensen voor de arbeidsmarkt. Vandaar de centrale rol van het begrip *employability*, waarover ik seffens mijn bedenkingen zal formuleren.

Het hebben van *kwaliteitsvol werk* is ongetwijfeld een noodzakelijke voorwaarde om volwaardig te kunnen participeren aan de samenleving, maar ik ben ervan overtuigd dat de ontwikkeling van *sociability* en *resistability* even belangrijke voorwaarden zijn.

*Sociability* refereert naar de vaardigheden die nodig zijn om om te gaan met de effecten van globalisering, multiculturalisering en individualisering. Wat zijn we met een arbeidzame samenleving als er rassenoorlogen in de wijken worden uitgevochten of er op lokaal vlak *law-and-order* overheden in het zadel geholpen worden?

*Resistability* – de term is ironisch bedoeld – slaat op de vaardigheden die komaf maken met de verlammende effecten van de *cultuur van zwijgen*, gebrek aan zelfrespect en zelfvertrouwen, negatieve groepsidentiteit, het *underdog*-gevoel van zichzelf niet te mogen zijn en altijd te moeten aanpassen, inpassen en inburgeren. Het gaat om het verwerven van denk- en handelingspatronen die een positieve groepsidentiteit creëren — *brown is beautiful*-gevoel, naar analogie van de *black is beautiful*-gedachte die aan de basis lag van de emancipatiebeweging van zwarte Amerikanen — en die een voorwaarde is voor het opkomen voor zijn basisrechten, het opeisen van een eigen plaats in de samenleving, het afdwingen van hervormingen die een betere collectieve toekomst garanderen bvb. het organiseren van geletterdheidrijke contexten om van de werkplek een leerplek te maken zal ons zo maar niet gegeven worden door de werkgevers maar zal moeten afgedwongen worden.

In tweede instantie wil ik iets meer kwijt over die economische invulling van het levenslange leren en de centrale rol daarin van het begrip *employability*.

Het grote belang dat hieraan wordt gehecht hangt samen met de verandering in de aard van de welvaartsstaat. Terwijl de naoorlogse welvaartsstaat de prioritaire doelstelling van de volledige werkgelegenheid probeerde te realiseren via een reguleren van de markt, beschouwt de huidige welvaartsstaat de werkgelegenheid als een afgeleide variabele van het concurrentievermogen van de bedrijven. In plaats van actief in te grijpen in de markt om voldoende arbeidsplaatsen te genereren, wordt er nu ingegrepen op de mensen die uit de arbeidsboot gevallen zijn om ze terug arbeidsmarktgeschikt te maken. Volwasseneneducatie wordt nu ingeschakeld in die activeringsstrategie van de overheid om zoveel mogelijk mensen teruggeplaatst te krijgen op die arbeidsmarkt. Het probleem is natuurlijk dat er een hemelsgroot verschil bestaat tussen *inzetbaar zijn* (= individuele verantwoordelijkheid) en *werkelijk ingezet* (= verantwoordelijkheid van werkgevers en overheid) te worden. *Eerst en vooral* bestaat er geen enkele garantie dat er voldoende werkplaatsen ter beschikking staan. Opleiding creëert geen werkgelegenheid, werkgelegenheid is een kwestie van ondernemingscreatie.

*Bovendien* is *employability* slechts één aanwerkingscriterium onder de vele anderen, die dikwijls persoonsbetrokken zijn (= geslacht, leeftijd, etnische origine).

*Tenslotte* zou ik willen verwijzen naar arbeidssociologische studies waaruit blijkt dat laaggeschoolden dikwijls niet aan de bak komen niet omwille van ontbrekende kwalificaties maar omwille van de overrecruteringsstrategie van de werkgevers die een systematische voorkeur aan de dag leggen voor hogergeschoolden (= verdringingseffect).

Ik zou ook nog een onderscheid willen maken tussen *het ingezet worden* en *de manier waarop men ingezet wordt*. Er is sprake van een soort polarisering van de arbeidsmarkt: van de vroegere ellipsstructuur naar tegenwoordig een diabolostructuur. Met aan de top de koninginne-sector van de ICT-economie (Informatie / Communicatie / Technologie) (de goed verzorgde koeien die het gros van de maatschappijmeerwaarde voortbrengen), en met onderaan een *varkenshoodersklasse* die ondersteunend en verzorgend optreedt ten aanzien van de topsector: persoonlijke dienstverlening (poetsbedrijven, cateringsbedrijven,

transport, bewaking, koeriers). Er is duidelijk sprake van een tweesporenbeleid wat betreft de arbeidskwaliteit: André Gorz spreekt in dit verband van een Zuid-afrikanisering van de economie. Vandaar de noodzaak van *resistability* om tegenweer te bieden tegen flexibilisering en een dualisering van de arbeidsmarktstructuur in de vorm van strijd voor arbeids- en kwaliteitsgarantie.

Basiseducatie mag een bijdrage leveren tot het creëren van gelijke kansen, onder de voorwaarde dat zij zich evenzeer inzet voor het bekomen van gelijke resultaten.

## Gunther Ghere

Ik hoop dat we het er over eens kunnen zijn dat, als we spreken over een recht, dat dit niet louter een individueel juridisch afdwingbaar recht mag zijn. Dat zou enkel en alleen verdere juridisering en dus individualisering in onze samenleving in de hand werken. Ik heb er sterk mijn twijfels bij of dit een democratiserend effect zou hebben. Ik denk dat we dat recht wel moeten begrijpen in beleidstermen. nl. het streven naar optimale kansen om te leren. Dat recht moet dan niet alleen kwantitatief uitgedrukt worden in termen van zoveel mogelijk mensen dat recht geven maar ook kwalitatief: bereiken we de resultaten, voldoende leerresultaten bij onze doelgroepen?

Naast de toegankelijkheid vergemakkelijken van voorzieningen op zich, denk ik dat het ook een kwestie is van zoeken naar manieren om het gebruik maken van dit recht te vergemakkelijken. Ik denk dan aan de combinatie leren en gezin. Kinderopvang bijvoorbeeld. De combinatie met werk. Ik denk aan flexibiliteit. Flexibiliteit wordt vaak door werkgevers gehanteerd om personeel in te zetten. We zouden dat ook kunnen gaan gebruiken i.f.v. de combinatie leren en werken. Het element plicht in het hele verhaal zou ik ten zeerste willen vermijden. Levenslang leren kan dan, zeker voor de doelgroep waarvoor de basiseducatie staat, lijken op een veroordeling: LevensLang Leren. Wat niet wegneemt dat mensen daar ook een eigen verantwoordelijkheid in hebben.



Tot slot wil ik nog iets zeggen over de rol van de basiseducatie binnen het hele gebouw van de volwasseneneducatie. Ik denk dat de basiseducatie ten eerste een tweede kans kan geven aan mensen die een eerste kans gemist hebben. Ten tweede moet de basiseducatie ook een stap helpen zetten naar verder leren. In dit verband verwijst ik eventjes naar het idee van leerfundament dat ook in het onderzoek „*Contouren voor een beleid levenslang leren*” vermeld staat. Een leerfundament gekoppeld aan het genereren van leerplezier. Ik zou er nog een ding aan willen toevoegen. Wat ik misschien een beetje geforceerd zou noemen: een groeffundament. We moeten ons ook de vraag stellen of dat leren in de basiseducatie, of om het even waar, nieuwe deuren opent; of dat leren nieuwe kansen geeft aan mensen en of dat leren effectief een hefboom is tot verandering om tot emancipatie te komen; of dat leren m.a.w. ook succeservaringen genereert; of mensen daardoor het gevoel krijgen dat in onze samenleving iets kan veranderen. Wat het maakbaar zijn van onze samenleving betreft: ik denk dat veel mensen uit de doelgroep, maar niet alleen uit de doelgroep, daar vandaag de dag zeer veel vragen bij hebben.

Claudine Lagrou was coördinatrice van het centrum Basiseducatie Brussel. Thans stafmedewerker voor de Federatie voor Basiseducatie.

Dirk Van Damme is verbonden aan de RUG. Was in het afgelopen decennium van beleidswege dicht betrokken bij de vormgeving van de sector basiseducatie. Doet onderzoek naar geletterdheid en gecijferdheid in Vlaanderen en naar de vertaling van het principe van levenslang leren in overheidsbeleid.

Roger Jacobs is educatief medewerker in het centrum basiseducatie Hasselt en als publicist mede-auteur van *Het Pomphuis van de 21ste eeuw. Educatie in de actieve welvaartsstaat*.

Gunther Ghere is werkzaam aan de Ku-Leuven en lector aan de sociale school Heverlee. Was vroeger coördinator van Alfabetisering Vlaanderen. Is beheerder in een centrum voor Basiseducatie.

## 10 vragen voor Brusselleer? Het zijn er veel méér ...\*

De uitnodiging om hier vandaag te spreken riep, eerlijk gezegd, niet onverdeeld positieve gevoelens op. Als iets waarvan je de geboorte hebt meegemaakt, zijn tienjarig jubileum viert, betekent dat meteen ook een bikkelsechte confrontatie met het feit dat de tijd niet stilstaat. Blijkbaar ben ik op die leeftijd gekomen waarop de gevoeligheid voor dergelijke signalen ongewild vergroot. De feiten liegen er ook niet om: tien jaar ouder, tien jaar grijzer, tien jaar zwaarder. Maar, wie weet, ook tien jaar wijzer ... .

U heeft me echter niet uitgenodigd om te luisteren naar de allerindividueelste expressie van mijn aller-individueelste emoties inzake leeftijd en tijd. Er zijn veel belangrijker dingen. Zoals Brusselleer die, net als de hele sector van de basiseducatie, zijn tiende verjaardag viert.

(\*) Reflexies op de brochure: *10 jaar Brusselleer, 10 vragen. Denken jullie mee.* Brusselleer / RisoBrussel, 2000, 31pp.

Bij een jubileum horen feest en felicitaties. Daar sluit ik me met plezier bij aan. Niet zomaar omdat Brusselleer 10 jaar bestaat; dat is op zich geen uitzonderlijke prestatie. De felicitaties zijn verdient, omdat Brusselleer behoorlijk is gegroeid, in omvang, in diepgang, in professionaliteit. Het centrum heeft een imago ontwikkeld, een plaats gevonden en verdient in een netwerk. En in Brussel is die opdracht om vele en verschillende redenen niet simpel. De felicitaties zijn ook verdient, omdat dit centrum nog steeds het enthousiasme en engagement van de beginperiode uitstraalt. En persoonlijk treft mij het meest dat Brusselleer de eerlijkheid en het lef heeft om zichzelf in vraag te stellen. Na 10 jaar werken is het werk geen routine geworden en is nog steeds niets vanzelfsprekend.

Zelf ben ik al heel wat jaren niet meer in de sector actief. Ik volg de ontwikkelingen aan de zijlijn,

via toevallige contacten met oude kennissen, via „van horen zeggen”, via documenten die ik af en toe onder de neus krijg. Ik had dus wel enige schroom om te spreken: kende ik de sector nog wel, welke vragen leven er vandaag, had ik nog wel het recht om een mening te formuleren?

Het toeval wil dat ik, enkele dagen vóór uw uitnodiging, voor het eerst sinds lang weer terugdacht aan „mijn” tijd in de basiseducatie, toen ik voorzitter werd gebombardeerd van de eerste Raad voor de Basiseducatie (een opdracht die ik overigens met plezier en enthousiasme aanvaardde). Op een avond bleek mijn voorraad disketjes uitgeput en zocht ik een disketje voor herbruik. Op één van de oude schijfjes vond ik, jawel, de verslagen van de vergaderingen van de raad, ontwerpteksten voor de jaarlijkse adviezen, de voorbereidingen van gesprekken met wijlen minister Coens en met minister Van den Bossche, een speech hier, een persstekst daar, . . . .

Ik werd zowaar bevangen door een wolk van nostalgie. Want het waren woelige tijden: de nachtelijke vergaderingen met de raad voor de verdeeling van de toen nog veel beperktere middelen (vergaderingen die soms erg levendig waren), de pleidooien voor meer middelen, de pogingen om criteria voor erkenning te formuleren, de verbale gevechten met „de drie Hugo's” over de verdeling van het territorium en de taken tussen het VOCB en de Raad (discussies die zo mogelijk nog levendiger waren), de discussies met de vertegenwoordigers van de toen opgerichte Federatie van de Centra (ook al bijzonder vurig), het moeilijke afscheid van de pioniers van de alfabetisering, en zoveel meer. Wat me vooral is bijgebleven, is de betrokkenheid van iedereen, ongeacht de positie in het veld of het ingenomen standpunt: betrokkenheid bij de doelgroep, betrokkenheid bij het doel.

Ik was dus al wat opgewarmd. En toen ik ter voorbereiding van vandaag een aantal recente documenten doorlas, was mijn schroom om te spreken weg. Want de vragen die vandaag in de sector leven, de keuzes die geformuleerd worden, de discussies over de in te slagen weg voor de toekomst, de gehanteerde argumenten: ze zijn bijna letterlijk dezelfde als deze van tien jaar geleden. De context is veranderd, maar de funda-

mentele vragen zijn gebleven.

Uit die vragen kies ik er één die niet typisch Brussels is, maar mij persoonlijk nog steeds boeit en aan de basis ligt van de meeste andere vragen: wat is de rol van de basiseducatie, wat moet haar doel zijn, wat is haar functie, wat is haar positie in het hele maatschappelijke veld?

De organisatoren hoeven niet bang te zijn: ik zal deze vraag niet academisch benaderen. Wetenschap en theorieën geven heel wat stof om na te denken over de vragen, maar hét antwoord kunnen ze niet bieden. Ik neem een persoonlijk standpunt in, gevoed door twintig jaar ervaring als mens en werkende mens: ervaringen aan de basis, in het beleid, in de politieke wereld, ervaringen in het onderwijs, in de sociale sector, in het grote geheel van de arbeidsmarkt. Op de éne of andere manier zijn al die ervaringen geconcentreerd rond groepen van mensen die we in het jargon laaggeschoold, kansarm of risico-groep noemen.

Tien, negen, acht jaar geleden, zo lees ik aan mijn vroegere teksten af, stond de vraag naar de rol van de basiseducatie eveneens centraal in de discussie. Dat vertaalde zich toen in vragen over de verhouding van de lees- en schrijfgroepen (in oude terminologie de alfabetisering) tegenover het aanbod van allerlei leeractiviteiten die kaderden in sociale vorming, sociale vaardigheden, maatschappelijke oriëntatie. De toenmalige Raad nam hierover duidelijke standpunten in. Ze stelde immers vast dat het aandeel van de lees- en schrijfgroepen in de programmatie van de Centra stelselmatig daalde. Dat ging wel gepaard met een groeiend aanbod voor anderstaligen, maar dat werd toch als een andere materie beschouwd. Een groot deel van het aanbod situeerde zich op de grens met de socio-culturele sector. Dat vormde, zo voelde de Raad het aan, een bedreiging van de prioritaire opdracht en identiteit van de sector.

De Raad stelde ook dat de basiseducatie in eerste instantie benaderd moest worden als een educatieve voorziening en dus aansluitingen moest zoeken en uitwerken met het bestaande onderwijsaanbod voor volwassenen. Ook toen lokte die stelling heel wat discussie uit. Herkent u het? Vandaag wordt die vraag opnieuw gesteld, nu ook

in de context van concepten als kennismaatschappij, learning society, actieve welvaartsstaat. Concreet lees ik in de brochure van Brusselleer de vrees voor de inschakeling van de basiseducatie in de strijd tegen de werkloosheid van laaggeschoolden. In dezelfde tekst en bij anderen lees en voel ik ook de weerstand tegen een aansluiting bij de formele wereld van onderwijs en opleiding. In feite zet de sector zich – zeer grof veralgemeend – zowel af tegen een positionering in het onderwijsveld als tegen een positionering die te maken heeft met kansen op de arbeidsmarkt.

Eigenlijk is dit een bevreemdend standpunt. Vergeef me dat ik het even uitdrukkelijk zwart-wit stel: probeer een buitenstaander eens uit te leggen dat de sector van de basiseducatie ertegen is mensen met weinig kansen méér kansen te geven op scholing, onderwijs en werk. Dat kan niet kloppen. En het klopt ook niet.

Wat is er dan wel aan de hand? Vanwaar komt die weerstand? En wat stelt men in de plaats?

Voor een diepgaande analyse is er vandaag geen tijd. Dit is en blijft een feest en u snakt wellicht naar de leuke dingen die bij een feest horen: een drankje, een hapje, muziek. De uitnodiging van Brusselleer was er trouwens gelukkig ook een om mee te denken en niet om de antwoorden op de vragen te geven. Daarom beperk ik me ook tot een lappendeken van bedenkingen en overwegingen, met de bedoeling te zoeken naar elementen voor de discussie en een bijdrage te leveren aan een „zelfonderzoek”. Geen antwoorden dus, maar nog meer vragen. Ik hoop dat ze in hun beknoptheid niet te cryptisch of karikaturaal overkomen.

### **Maatschappijkritisch denken: wie stelt de norm?**

Professionelen in de basiseducatie zijn, net als bijvoorbeeld hun collega's in de samenlevingsopbouw, doorgaans mensen met een duidelijke, kritische maatschappijkritische visie. Ze staan „achter” de doelgroep waarmee ze werken; ze hebben een gezond wantrouwen tegenover „de” maatschappelijke krachten, „de” werkgevers, „de” politiek, „het” beleid. Ze zijn eerder geneigd zich op te stellen als „advocaat” van de doelgroep dan als bemiddelaar tussen groep en beleid of als oplossingsinstantie.

Die kritische opstelling is positief, onder meer

omdat ze het werk een heel geëngageerde dimensie geeft. Maar ze is ook niet zonder risico. „Wij” kunnen de maatschappij (de eisen van werkgevers, de internationale evoluties op de arbeidsmarkt, ...) niet grondig veranderen, althans niet op korte termijn. Hoe bewijzen we intussen de doelgroep de beste dienst? Stellen we ons met deze kritische ingesteldheid niet in de plaats van de doelgroep? Dringen we hen niet onze normen op? Maatschappijkritisch denken is een must. Maar: wie een arbeidscontract op zak heeft, bestaanszeker is, een comfortabel dak boven 't hoofd heeft en een redelijke spaarrekening, beschikt over heel wat meer marge om maatschappijkritisch te denken dan wie dat alles niet heeft. Het doet me denken aan het hemelsbrede verschil tussen sober en arm: sober zijn is het gevolg van een keuze, arm zijn niet.

### **De tegenstelling tussen „wij en zij”: reëel of ideëel?**

In de sociale sector leeft heel sterk het gevoel van tegenstelling tussen „wij die weten” en „zij die de macht hebben”. Ik zal de eerste zijn om te vragen dat het beleid nog veel meer luistert naar de ervaringen en deskundigheid van „het veld”. Toch ervaar ik die tegenstelling vaak als heel zwart-wit. Is het beleid echt de vijand, die het slecht voorheeft met sommige groepen? Is de vraag naar de inschakeling in structuren en de vraag naar resultaten alleen bedoeld om mensen uit te sluiten? De zaak is, dacht ik, veel complexer.

### **De sector moet zijn bestaan kunnen legitimeren?**

De basiseducatie is een erkende sector geworden met een (relatief) belangrijke financiering. Dat vraagt ook om een maatschappelijke legitimering; het gaat immers om „ieders” geld. De sector moet duidelijk zijn in wat hij wil, kan, zal aanbieden, niet alleen op het individuele, maar ook op het collectieve vlak. Een sector die dit niet doet, die zichzelf niet duidelijk definieert en onderscheidt van (of aansluit bij) andere sectoren, ondervindt op termijn zijn eigen legitimiteit en bestaanszekerheid. Deze politiek-pragmatische invalshoek is belangrijk. Zo ervaar ik bijvoorbeeld ook dat de samenlevingsopbouw voortdurend voor politieke waardering moet vechten. Hij blijkt moeilijk in een paar zinnen uit te leggen en wellicht onvoldoende herkenbaar en onderscheidbaar. Het is niet voldoende dat „wij” weten wat we doen, we moeten het ook kunnen argumenteren.

## „Zelfontplooiing” en „educatieve of arbeidsmarktgerichte finaliteiten”: een tegenstelling?

In standpunten over de functie en doelstellingen van de basiseducatie worden „zelfontplooiing” en „educatieve of arbeidsmarktgerichte finaliteiten” dikwijls lijnrecht tegenover mekaar gezet en zelfs vereenzelvigd met respectievelijk een „sociale” en een „neo-liberale” visie op de samenleving. Is dit correct, is dit een reële tegenstelling? Persoonlijk heb ik het hiermee erg moeilijk. Zelfontplooiing lijkt als doel heel vanzelfsprekend. Wie kan er nu tegen zijn? Tegelijkertijd is het begrip immens vaag en heel individueel gekleurd. Voor de ene mens is een job dé voorwaarde voor zelfontplooiing, voor de andere het leren van een taal, het beklommen van een berg, het beheersen van een schilderstechniek, het opvoeden van kinderen, nieuwe mensen leren kennen, een relatie hebben, ... . Maar kan een sector als de basiseducatie dit als prioritair doel argumenteren? Kan de sector zijn bestaan hiermee legitimeren? Is dit ook niet – vergeef me de uitdrukking – een te makkelijke keuze?

Educatieve of arbeidsmarktgerichte finaliteiten worden daarentegen dikwijls sceptisch bekeken, vanuit de maatschappijkritische visie waarover het eerder ging. Waarom? Is dit ook niet een a priori-houding? Zijn dergelijke finaliteiten niet voor een aantal mensen dé weg naar zelfontplooiing? Bieden ze geen kansen om te emanciperen? Met sociaal of liberaal heeft het formuleren van deze doelstellingen op zich mijn inziens niets te maken.

### Een discussie over de functie of over methodieken en modaliteiten?

De angst voor of weerstand tegen de inschakeling in de onderwijsstructuur en/of in arbeidsmarktgerichte structuren kan gewoonweg niet te maken hebben met een weerstand om mensen kansen te geven op onderwijs, vorming of werk. Dat zou pervers zijn. Gaat het niet veeleer over een angst om de eigenheid te verliezen in de benadering van de doelgroep: het leren op eigen tempo, met eigen, aangepaste methodieken, met respect voor de „drempels”, ... ? In die termen gesteld krijgen we een heel andere discussie, die objectieverbaar is en dus ook onderhandelbaar. Persoonlijk vind ik dit één van de meest relevante aspecten van het hele debat.

## Het grote taboe: niet iedereen kan alles leren.

Leren is per definitie een eindeloze aangelegenheid. Hoe beperkt ook de individuele mogelijkheden van een mens, de kansen om „meer” te leren zijn in wezen onbeperkt.

Om vlot mee te draaien in de maatschappij moet men wel aan „ondergrenzen” voldoen: je moet minstens dit en dat weten, kennen, kunnen, om een „plaats” te krijgen. Die ondergrenzen veranderen (stijgen) voortdurend; het probleem is dat je moeilijk iemand of een instantie er verantwoordelijk kan voor stellen. Sommigen noemen dat vooruitgang...

In de praktijk stellen we voortdurend vast dat sommige (groepen van) mensen deze ondergrenzen nooit zullen halen, om heel verschillende redenen: cognitief, sociaal, persoonlijke geschiedenis, ... . Maar het blijft een groot taboe om dat luidop te zeggen. Door dit (rechtvaardig klinkend) taboe aan te houden, trekken we nochtans nevels op die de betrokken doelgroep benadelen. Voor een werkelijkheid die we niet benoemen, kunnen we ook moeilijk oplossingen bedenken. Zo is er ook zeer lang weerstand geweest tegen de term „moeilijk plaatsbare werklozen”; hij klonk stigmatiserend, asociaal. Toch was het pas wanneer deze realiteit erkend werd, dat er plaats kwam voor een meer individuele benadering van de werklozen, voor initiatieven als trajectbegeleiding, bemiddeling en werkcreatie „op maat”. Op die manier kan de verantwoordelijkheid ook terecht afgewenteld worden van het individu en opgenomen worden door de gemeenschap.

## Een rijkdom aan signalen, maar wat doen we ermee?

De basiseducatie beschikt over een schat van informatie over heel verschillende aspecten van de situatie van de doelgroep (informatie die ook zeer bruikbaar is voor andere maatschappelijke domeinen). Vandaag worden die signalen weinig systematisch „geregistreerd” en verwoord. Nochtans zit hierin mijn inziens heel wat stof om de discussie over de functie en toekomst van de sector te stofferen, op een manier die minder a priori en als een „weerstand” overkomt. Uit die signalen kunnen bijvoorbeeld ook voorwaarden gedistilleerd worden om bruggen naar onderwijs en arbeidsmarktgerichte initiatieven te formuleren.

## Is de vraag naar (objectieve) resultaten verwerpelijk?

Terecht staan we kritisch tegen een vraag naar concrete resultaten, zeker als die als criteria gehanteerd zouden worden voor het bestaansrecht van een sector. Die discussie is niet eigen aan de basiseducatie; ze werd en wordt ook gevoerd voor bijvoorbeeld opleidingsprojecten voor werklozen. Ik vind het ronduit logisch dat de overheid zekere garanties vraagt voor het realiseren van doelstellingen. Dat geeft meteen ook garanties aan de „klanten” van een sector. Daarover kan de discussie niet gaan. Moeilijker wordt het als er criteria vastgesteld moeten worden: in welke mate mag men kwantitatieve resultaten eisen, hoe gaat men kwalitatieve criteria omschrijven?

Simpel is dat zeker niet. Zo heb ik zelf ervaren bij een onderzoek van opleidingsprojecten voor laaggeschoolde jonge werklozen dat kwalitatieve resultaten uit de kast werden gehaald als compensatie voor tegenvallende kwantitatieve resultaten. Kreeg men de jongere in kwestie niet aan het werk of in een vervolgopleiding, dan werd gesteld dat zijn „sociale vaardigheden erop vooruitgegaan waren”. Dat bleek niet alleen bijzonder moeilijk omschrijfbaar, na een paar maanden bleek het effect ook sterk vervaagd.

Ik meen dat de sector zelf, na tien jaar ervaring, in staat is aan te geven wat kwantitatieve en kwalitatieve resultaten kunnen zijn. Sterk vereenvoudigd: wanneer en onder welke voorwaarden is wat met wie op welke termijn haalbaar?

## Sociaal assistenten of educatieven?

Werken in de basiseducatie wordt niet alleen als een job, maar ook en soms nog sterker als een engagement aangevoeld. De leervraag wordt gezien als een onderdeel, een aanleiding, niet als een geïsoleerd gegeven. Cursisten zijn geen „studenten”, maar mensen. Achter of naast vele leervragen schuilt een (vaak complexe) sociale problematiek. Medewerkers voelen zich vaak niet alleen verantwoordelijk voor een bepaald leerproces, maar voor de hele menselijke problematiek.

Dat maakt enerzijds een groot deel uit van de rijkdom en de zin van de basiseducatie. Anderzijds rijzen ook heel wat vragen: gaat het hier om een reële verantwoordelijkheid? Hoort het oplossen van sociale problemen tot het takenpakket? Waar legt men de grens? In welke mate „vernefelt”

hierdoor de educatieve opdracht of krijgt die geen prioriteit?

## En de brug?

Een sector staat sterk als hij voor zichzelf, voor de maatschappij en voor het beleid kan definiëren wat hij als doelstelling wil realiseren. Dat vraagt om zelfonderzoek, om het formuleren van argumenten, om het afbakenen van de opdracht, dus ook – en dat is misschien het moeilijkste – om het afstand doen van of delegeren van taken.

Als er één rode draad doorheen mijn – intussen misschien wat verward – betoog loopt, dan is het wel het pleidooi om de discussie over de rol van de basiseducatie zorgvuldig uit te zuiveren op a priori's en valse tegenstellingen.

Vanop een afstand bekijken – zoals ik het bekijkt – „het gelijk” immers niet aan één kant. Ik ben ervan overtuigd dat de basiseducatie zijn identiteit en pluspunten niet hoeft te verloochenen om toch te beantwoorden aan „maatschappelijke” verwachtingen over zijn rol. Ik ben er persoonlijk van overtuigd dat het de plicht is van de basiseducatie om aansluitingen te zoeken naar onderwijs en arbeidsmarkt (en vice versa). Dat betekent echter niet dat dit de exclusieve functie is van de basiseducatie. Maar het is geen „alles of niets” – discussie. Het resultaat moet geen eenheidsworst zijn, maar kan een harmonisch geheel worden van verschillende sporen die verantwoord, duidelijk en evenwichtig naast mekaar worden uitgezet.

De overheid is, naar mijn ervaring, zeker en vast vatbaar voor een genuanceerde discussie. Er zijn echter voorwaarden: als de sector voorstellen afwijst of zelf voorstellen doet, moet ze daarvoor argumenten geven. De stof voor die argumenten is in ruime mate aanwezig. Dat bewijst de denk-oefening die naar aanleiding van de tiende verjaardag van Brusselleer is opgezet: er kan, genuanceerd en zonder vooringenomenheid, nagedacht worden over de toekomst. Dat verdient felicitaties. En zo is de cirkel rond.

Ik wens Brusselleer nog vele rijke jaren toe.

Annemie Dewaele

# Hartmans „democratie van de grote bekken“

## een besprekking

### Interactieve beleidsvoering

Enkele jaren geleden verscheen in het tijdschrift *Vorming* van de hand van politcoloog Ivo Hartman een opmerkelijk artikel: *De andere kant van politieke participatie. Kanttekeningen bij de huidige democratisering van bovenaf*. Hierin zet hij zich dwars op het hoera-geroep waarmee opbouwwerkenden de inspanningen van overheden verwelkomen om bewoners te betrekken in het inventariseren en oplossen van leefbaarheidproblemen. In Nederland zien welzijnsorganisaties en in toenemende mate ook commerciële adviesbureaus brood in deze interactieve beleidsvoering die beschouwd wordt als een nieuwe vorm van politieke participatie. Een scala van methodieken, gaande van enquêtes over meedenksessies, burgerpanels klankbordgroepen tot wijkdiscussies en dergelijke meer moeten participatiatrajecten en -projecten vormgeven. Hartman noemt deze interactieve beleidsvoering een democratisering van bovenaf. Deze top-down benadering van de overheid wordt ingegeven door (I) een teruglopende opkomst bij verkiezingen (althans in Nederland), (II) een verminderd politiek (en ander) lidmaatschap en vooral (III) een groeiende effectiviteit van verzet van burgers tegen politieke beslissingen in een zeer laat stadium van besluitvorming. Het belangrijkste motief voor politieke participatie via interactieve beleidsvoering is dan ook: het verbreden van het maatschappelijk draagvlak bij het nemen van controversiële beslissingen.

### Kritiek op het opbouwwerk

Hartman benadrukt dat hij geen pleidooi wil houden opdat opbouwworkers deze top-down participatie zouden negeren of er verzet zouden tegen plegen. Wel waarschuwt hij voor een te enthousiast en onkritisch inspelen op deze trend, op straffe van blindheid voor een aantal ondemocratische „bij-verschijnselen“ van de top-down benadering. In dat verband formuleert Hartman een nogal fundamenteel bezwaar tegen het dominante participatie-discours in het opbouwwerk. Het denken in termen



van bewoners- of burgerparticipatie, stelt hij, is nog steeds schatplichtig aan de mei-68 retoriek waarin het eigen, vernieuwend participatiemodel-van-onderen-uit geplaatst wordt tegenover het conservatieve, op machtbeluste besturen van bovenaf. Deze tegenstelling is althans op één punt niet meer adequaat: het is de overheid die de burger in toenemende mate tot participatie uitnodigt. Er is echter nog iets: opbouwworkers zien conflicten primair nog altijd *tussen* burgers en overheden, en niet *tussen* burgers *onderling*. Dat houdt een participatiediscours in stand dat merkwaardig genoeg aansluit bij de liberale tijdsgeest. Daarin wordt de

burger opgevoerd als een autonoom en geïsoleerd individu met wisselende belangen dat zich niet kan noch wil binden aan groepsbelangen, maar die wel over alles kan en wil meepraten. Dit participatie-discours drijft op de grove categorie van „de” burger, „de” bewoner waardoor een consensus verondersteld wordt die uit de feiten niet blijkt. Het is blind voor conflictuerende belangen en machtsongelijkheden en dus in essentie a-politiek. Politiek bewust opbouwwerk moet oog hebben voor de ondemocratische bijverschijnselen die de democratisering via burgerparticipatie in interactieve beleidsvorming vergezellen. Het is niet toevallig dat deze tendensen terug gaan op conflicterende belangen en machtsongelijkheden tussen burgers.

## Valkuilen

Hartman onderkent een drietal methodische problemen die opduiken bij bewonersparticipatie in interactieve besluitvormingsprocessen die telkens wel politieke consequenties hebben.

- I. Er dreigt een verborgen selectie op te treden van deelnemers aan deze processen. Deelname eist spreekvaardigheid, zelfverzekerdheid. Gevolg: sommige (groepen) krijgen meer macht dan andere. Sociologen spreken hier over de participatieparadox: hoe meer participatiemogelijkheden, hoe groter de machtskloof tussen wie er gebruik kan van maken en wie niet. Van politieke consequenties gesproken!
- II. De macht van adviesbureaus, procesarchitecten en procesbegeleiders wordt prominent. Professionals die ingehuurd worden kunnen grote, ongecontroleerde invloed uitoefenen. Groot omdat ze de spil zijn in het formuleren van probleemdefinities, het bepalen van agenda's, het formuleren van beleidsopties. Ongecontroleerd omdat ze door de burger niet ter verantwoording kunnen geroepen worden. Dit roept het vraagstuk op van de verhouding en het evenwicht tussen directe en vertegenwoordigende democratie.
- III. Voor zover deze adviesbureaus etc er op gericht zijn in een zo vroeg mogelijk stadium maatschappelijke problemen te depolitiseren, van hun conflictstof te ontdoen, streven ze een consensus na die niet altijd rekening houdt met machtsongelijkheden die consensus in deze of gene richting dwingen. Interactieve beleids-

voering, aldus Hartman, dreigt de democratie te vertroebelen. Wanneer politici delen van hun bevoegdheden en verantwoordelijkheden overhevelen naar niet verkozen organen, kan er gesproken worden van corporatisme: het zaken doen van de politiek met machtsgroepen buiten de volksvertegenwoordiging.

## Leren aan participatie

Tot besluit van zijn artikel plaatst Hartman enkele opmerkingen bij de wijd verspreide opvatting dat burgers veel leren in participatieprocessen. Het adagio dat men „al doende leert” gaat niet in alle omstandigheden op. Dat veronderstelt een reeds voldoende eigen achtergrond, theoretisch potentieel en mogelijkheden tot reflexie en confrontatie met anderen. Minder mondigen kunnen hiervan weer de dupe worden. Ten tweede: bij deelnemers aan politieke participatieprocessen staat het resultaat en niet het leerproces centraal. Daadwerkelijke politieke participatie kan de meer traditionele politieke vorming niet vervangen. Vorming in speciaal daartoe georganiseerde educatieve settings blijft noodzakelijk om de inbreng van deelnemers aan participatieprocessen maximaal te laten renderen.

Het is vooral deze thematiek die Hartman recentelijk verder heeft uitgewerkt in een kleine brochure, bestemd voor beleidsmensen, organisatoren van publieke debatten en vormings- en opbouwwerkinstellingen. Van de kritische beschouwingen omtrent interactieve beleidsvorming als (nieuwe) vorm van politieke participatie zijn vooral de perverse effecten die voortvloeien uit de hoger beschreven participatieparadox blijven hangen. Daarnaar verwijst hij wanneer hij het heeft over de democratie van de grote bekken: zij die het best kunnen en durven zeggen, trekken het laken naar zich toe, waardoor maatschappelijke ongelijkheden door het nieuwe instrumentarium eerder worden versterkt dan tegengegaan. De brochure heeft dan ook tot doel nadrukkelijk te „wijzen op de educatieve mogelijkheden in de vele vormen van het publieke debat en op behoeften aan educatieve ondersteuning voor deelnemers”. Het zijn dus beschouwingen omtrent educatieve processen en de noodzaak om deze te ondersteunen – het „leer je wat van het politieke debat” uit de titel – waarbij het in deze brochure draait. Eén en ander

wordt opgehangen aan een verschijnsel dat in de hedendaagse communicatiemaatschappij in de lift zit: het publiek debat. Dat het fenomeen niet alleen bij onze rad van tong zijnde Noorderburen op veel belangstelling kan bogen, blijkt uit de manier waarop bij ons de paarsgroene debatcultuur aan de man wordt gebracht. Van publieke debatten zijn er van soorten en niveaus. Vermits het in de omschrijving van Hartman gaat om „een confrontatie van uiteenlopende meningen over politieke en maatschappelijke onderwerpen die voor een brede groep mensen toegankelijk is voor passieve of actieve deelname”, laat hij de debatten van de nationale regionale en lokale volksvertegenwoordiging buiten beschouwing, alsook deze waar de theaterfunctie centraal staat: gemediatiseerde toestanden waarin publicisten, columnisten en bekende lieden via hun ideeën vaak vooral zichzelf promoten. Aldus afgebakend valt er binnen of ten behoeve van het publiek debat wel wat te leren. Deelnemers leren spreken in het openbaar; leren eigen standpunten te nuanceren en die van anderen te respecteren; leren denken in scenario's; leren het debat hanteren als tactiek in een ruim politiek spel. Ook beleidsmensen kunnen nog heel wat leren. Dezen mankeert het vaak minder aan luisterbereidheid dan wel aan de bekwaamheid om complexe problemen helder en eenvoudig uiteen te zetten en de eigen positie en afwegingen over te brengen.

## Vormen van educatieve ondersteuning

Educatieve ondersteuning door vormingsorganisaties (formele educatie) en opbouwwerkinstellingen (informele educatie) kan op drie manieren gebeuren. Op de eerste plaats door initiatiefnemers van politieke debatten te begeleiden opdat deze de drempels tot deelname voor minder verbaal krachtige groepen zo laag mogelijk zouden houden. Debatten kunnen zo worden opgezet dat die groepen er daadwerkelijk iets aan hebben. In het andere geval doen ze negatieve leerervaringen op en blijven ze in de toekomst weg uit het debat. Met name het opbouwwerk heeft een rol te spelen op het tweede niveau: het begeleiden van deelnemers in lokale maatschappelijke acties die hun beslechting krijgen via het publiek debat. Ten slotte kan er ook geleerd worden buiten het debat. Het gaat hier om vormingsinstellingen die op grond van leervragen

die in een debat aan de orde zijn, specifieke educatieve programma's ontwikkelen.

## Enkele bedenkingen

„Community education” is het opbouwwerk niet geheel onbekend. Het zou verder verwondering wekken mochten ook Vlaamse vormingsinstellingen zich niet op de markt van het publieke debat begeven, meer zelfs, de debatcultuur door eigen initiatief mee helpen bevorderen. De vaststelling van Hartman dat er „tot nu toe nauwelijks aandacht geweest is voor de educatieve dimensie in nieuwe vormen van politieke en maatschappelijke participatie” is dus misschien wel functioneel in de opbouw van zijn betoog, moet in werkelijkheid met een korrel zout genomen worden. Deze vaststelling openbaart ons terloops een merkwaardige perspectiefverschuiving in hoofde van de auteur. Merkwaardig omdat hij in het hierboven besproken artikel precies deze aandacht als uitgangspunt neemt voor het nuanceren van het leerpotentieel in participatieve en interactieve besluitvorming.

Het waardevolle aan de bijdrage van Hartman in deze brochure is niet zozeer dat hij de ogen van opbouwwerkers en vormingswerkers zou openen voor de educatieve dimensies die besloten liggen in het publieke debat, wel dat hij hen als politicoloog nog maar eens attent maakt op de ongelijkheidbevorderende en dus ondemocratische mechanismen die, gegeven de maatschappelijke verhoudingen, in het debat als instrument van directe democratie besloten liggen. Interessant is ook hoe hij de dubbelzinnige positie van het publieke debat in de recente discussie rond sociaal kapitaal reveleert. Voor de aanhangers van een opvatting over sociaal kapitaal als de aanwezigheid van veralgemeend vertrouwen binnen gemeenschapsverbanden, is het publieke debat afhankelijk van de voorafgaandelijke mate van vertrouwen tussen tegengestelde partijen, en draagt het er tegelijk toe bij dat vertrouwen te produceren. Anderen daarentegen, die sociaal kapitaal beschouwen als sociale hulppbronnen waarover individuen beschikken om hun belangen te verdedigen, zullen oog hebben voor de nadelen die schuilen in het publieke debat als uiting van geïndividualiseerde, politieke cultuur. Niet iedereen beschikt over evenveel sociaal kapitaal om zich in het publieke debat recht te houden.

Daarmee kan ook educatieve ondersteuning in het publieke debat een tweeslachtige richting uitgaan, meer zelfs, schijnt ook Hartman op een bepaald ogenblik aan deze tweeslachtigheid niet te ontsnappen. Wanneer Hartman – de – agoog stelt: „het verkleinen van het verschil tussen maatschappelijke 'winnaars' en minder geslaagden, dus het stimuleren van dit 'veralgemeend vertrouwen' bij maatschappelijk minder succesvolle groepen, is een taak van de educatieve ondersteuning in het publieke debat”, is dat nu precies niet datgene waarvoor Hartman – de – politcoloog waarschuwt als hij het heeft over het depolitiseren van maatschappelijke problemen en het streven naar consensus met voorbijgaan aan machtsongelijkheden? Met veralgemeend vertrouwen kunnen „maatschappelijk minder succesvolle” weinig kopen. Uiteindelijk lijkt hij toch zichzelf te blijven. Het op het individuele sociaal kapitaal terugwerpen van burgers in het publieke debat schept nieuwe politieke ongelijkheden en daarin heeft hij „het belangrijkste argument gevonden om burgers educatief te ondersteunen in hun deelname aan publieke debatten”. Een opdracht die wij als opbouwwerkers voor ogen moeten houden. (ast.)

- I. Hartman, *De andere kant van politieke participatie. Kanttekeningen bij de huidige democratisering van bovenaf*. *Vorming*, 14 (1998) n° 1, pp. 7-18.
- I. Hartman, *Democratie van de grote bekken of leer je wat van het publiek debat*, Amsterdam, Instituut voor Publiek en Politiek, 2000, 48 pp.  
Gratis te verkrijgen bij: Beraadsgroep Vorming, p/a.  
Prisma Brabant, Postbus 10346, 5000 JH Tilburg of  
e-mail: beraadsgroep.vorming@wordonline.nl

# Inhoud & Colofon

Editoriaal	3
Bij een voorzitterswissel	4
Clio in de Kassei, een opbouwend experiment met buurtgeschiedenis	5
Sociale verdringing in Stadskernen. Manchester, Brussel en Barcelona.	14
Volwassenenonderwijs verplicht? Basiseducatie in debat.	20
Hartmans „democratie van de grote bekken”. Een besprekking.	35

Opbouwwerk Brussel wordt uitgegeven door het  
 Regionaal Instituut voor de Samenlevingsopbouw te Brussel,  
 Antwerpsesteenweg 295, 1000 Brussel, Tel.: (02) 203 34 24, Fax: (02) 203 50 64  
 E-mail: risobrussel@skynet.be, Website: www.risobrussel.be



© ® 2001 RISOBRUSSEL - Nr 72 Jaargang 17

Artikels:  
 Gwendoline Daems  
 Annemie Dewaele  
 Gunther Ghere  
 Marc Jacobs  
 Roger Jacobs  
 Claudine Lagrou  
 Johan Martens  
 Alain Storme  
 Dirk Van Damme

Foto's:  
 Gwendoline Daems  
 Sylvain de Brabander  
 Michel Demol  
 Pieter Kemme  
 Tekstverwerking:  
 Kristel Van der Borght

Eindredactie:  
 Alain Storme  
 Vormgeving & lay-out:  
 Michel Demol  
 Drukkerij: ACCO



met medewerking van het  
 Brusselse Hoofdstedelijk Gewest  
 Vlaamse Gemeenschapscommissie



met de steun van het  
 Brusselse Hoofdstedelijk Gewest



gesubsidieerd door de  
 Vlaamse Gemeenschap

